

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ ТА
ПРОФЕСІЙНИХ СУДДІВ
КАФЕДРА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

ПРИНЦИП ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО
ВИЗНАЧЕНИЙ ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ
ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Виконала: здобувачка вищої освіти
2 курсу магістратури
Галузь знань 28 «Публічне
управління та адміністрування»
спеціальність 281 «Публічне
управління та адміністрування»
Чекшезерова Віта Вікторівна

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук
Батан Юрій Дмитрович
Рецензент:
кандидат юридичних наук, доцент
Терлецький Дмитро Сергійович

АНОТАЦІЯ
на магістерську роботу Чекшезерової Віти Вікторівни
на тему «Принцип поділу державної влади як конституційно
визначений принцип організації та здійснення публічної влади в
Україні»

Магістерський дослідницький проект на здобуття кваліфікаційного ступеня магістр за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025.

Магістерське дослідження присвячено дослідженню ролі принципу поділу влади у забезпеченні стабільності державного ладу та ефективного функціонування інститутів державної влади, а також аналізу системи стримувань і противаг у конституційній архітектурі України. Принцип поділу влади посідає центральне місце в системі принципів організації та здійснення публічної влади, оскільки визначає межі повноважень законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, створюючи умови для їх незалежного функціонування та взаємного контролю. На відміну від інших принципів, таких як законність, ефективність чи прозорість, які спрямовані на якісне та раціональне виконання функцій державного апарату, принцип поділу влади встановлює структурні та функціональні рамки для всіх органів державної влади і слугує фундаментом для реалізації механізмів стримувань і противаг.

У межах дослідження показано, що принцип поділу влади не лише формально розмежовує повноваження між гілками влади, а й створює механізми взаємного контролю та корекції діяльності кожного органу. Це дозволяє досягати балансу між інтересами держави, політичними силами та суспільством. Досліджено вплив форми правління, форми територіального устрою, політичних традицій і правової культури на зміст та ефективність системи стримувань і противаг. Зокрема, визначено, що у президентських і парламентських формах правління концентрація владних повноважень у

конкретній гілці може створювати ризики для ефективного контролю, а унітарний територіальний устрій потребує чіткого вертикального і горизонтального розподілу владних повноважень.

Особлива увага у дослідженні приділяється взаємодії Верховної Ради та Президента, яка демонструє критичну роль системи стримувань і противаг у підтримці політичної стабільності та запобіганні надмірній концентрації влади. Ефективність механізмів контролю залежить від політичної культури, дотримання конституційних процедур та якості правозастосування. Аналіз взаємовідносин Кабінету Міністрів з парламентом та Президентом дозволив показати, що існування механізмів парламентського контролю, відповідальності уряду та інституту контрасигнатури забезпечує баланс між законодавчою та виконавчою владою, запобігаючи зловживанню повноваженнями та зміцнюючи стабільність конституційного ладу.

В окремий блок виділено роль судової влади та Конституційного Суду України у системі стримувань і противаг. Судова гілка виступає гарантом правової рівноваги між різними центрами політичної сили, забезпечує дотримання Конституції та верховенства права, запобігає свавіллю органів державної влади і захищає права й свободи громадян. Конституційний Суд, як вищий орган державної влади та судовий інститут, виконує функцію арбітра у спорах між гілками влади, перевіряє конституційність актів Президента, парламенту та Кабінету Міністрів, а також надає офіційні висновки щодо дотримання конституційних процедур у питаннях імпічменту та внесення змін до Конституції.

Висвітлено значення незалежності судової влади як організаційної та функціональної умови ефективного механізму стримувань і противаг, підвищення стандартів правомірної поведінки органів влади та формування довіри суспільства до державних інститутів. Показано, що ефективність системи стримувань у значній мірі визначається здатністю політичних суб'єктів реально застосовувати закріплені механізми у межах демократичних процедур та правових стандартів.

Важливою складовою дослідження є аналіз актуальності системи стримувань і противаг для сучасної України, зокрема у контексті політичних трансформацій, домінування окремих політичних сил у парламенті та уряді, а також потреби вдосконалення механізмів конституційного контролю та процедур імпічменту. Дослідження підкреслює необхідність зміцнення правової бази, підвищення політичної культури суб'єктів влади, а також активного залучення громадськості та медіа у процес контролю за діяльністю державних інститутів.

У роботі визначено, що система стримувань і противаг є не лише формальним інструментом, а й комплексним механізмом підтримки стабільності, прозорості та демократичного розвитку держави. Її ефективність потребує інтегрованого підходу, який поєднує незалежність судової влади, контроль парламенту, роль Президента, а також активне громадське та медійне середовище, що сприяє формуванню політико-правових стандартів та зменшує ризики концентрації влади.

Таким чином, проведене дослідження демонструє, що принцип поділу влади та система стримувань і противаг є фундаментальними для забезпечення конституційної стабільності та правового порядку в Україні. Водночас необхідність вдосконалення процедур, підвищення правової культури та практичне застосування конституційних механізмів залишаються актуальними завданнями для сучасного конституційного ладу.

Ключові слова: поділ влади, стримування і противаги, Конституційний Суд України, Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, контрасигнатура, політична стабільність, конституційний контроль, незалежність судової влади.

SUMMARY

for the master's thesis of Chekshezerova Vita Viktorivna

«The principle of separation of powers as a constitutionally defined principle of the organization and exercise of public power in Ukraine »

Master's research project for a master's degree in the specialty 281 «Public management and administration». – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2025.

The master's thesis to examining the role of the principle of separation of powers in ensuring the stability of the state system and the effective functioning of governmental institutions, as well as analyzing the system of checks and balances within the constitutional architecture of Ukraine. The principle of separation of powers occupies a central position within the system of principles governing the organization and exercise of public authority, as it delineates the boundaries of competence among the legislative, executive, and judicial branches, thereby establishing conditions for their independent operation and mutual oversight. Unlike other principles, such as legality, efficiency, or transparency, which primarily focus on the qualitative and rational execution of governmental functions, the principle of separation of powers provides structural and functional frameworks for all state authorities and serves as a foundational basis for the implementation of checks and balances mechanisms.

Within the scope of this research, it is demonstrated that the principle of separation of powers not only formally demarcates the competencies of different branches but also establishes mechanisms for mutual control and corrective oversight of each authority's actions. This facilitates a balance between the interests of the state, political actors, and society. The study analyzes the influence of the form of governance, territorial organization, political traditions, and legal culture on the content and efficacy of the system of checks and balances. In particular, it is shown that in presidential and parliamentary systems, the concentration of powers within a single branch may pose risks to effective

oversight, whereas a unitary territorial structure necessitates clear vertical and horizontal distribution of authority.

Special attention is devoted to the interactions between the Verkhovna Rada and the President, highlighting the critical role of checks and balances in maintaining political stability and preventing the excessive concentration of power. The effectiveness of these control mechanisms largely depends on political culture, adherence to constitutional procedures, and the quality of law enforcement. The analysis of the interactions between the Cabinet of Ministers, Parliament, and the President demonstrates that the existence of parliamentary oversight, ministerial accountability, and the institution of countersignature ensures a balance between legislative and executive powers, preventing abuse of authority and strengthening the stability of the constitutional order.

The study further emphasizes the role of the judiciary and the Constitutional Court of Ukraine within the system of checks and balances. The judicial branch functions as a guarantor of legal equilibrium among different political centers, ensuring compliance with the Constitution and the rule of law, preventing arbitrary actions by state authorities, and safeguarding citizens' rights and freedoms. The Constitutional Court, as both a supreme state authority and a judicial institution, acts as an arbiter in disputes among branches of government, reviews the constitutionality of acts issued by the President, Parliament, and Cabinet of Ministers, and provides official opinions regarding adherence to constitutional procedures in matters such as presidential impeachment and constitutional amendments.

The study highlights the significance of judicial independence, both organizational and functional, as a crucial condition for an effective system of checks and balances. Judicial autonomy reinforces standards of lawful conduct for public authorities and strengthens societal trust in state institutions. The research demonstrates that the effectiveness of the checks and balances system significantly depends on the capacity of political actors to practically apply constitutionally enshrined mechanisms within democratic procedures and legal standards.

An essential aspect of the research is the analysis of the contemporary relevance of the system of checks and balances in Ukraine, particularly in the context of political transformations, dominance of individual political forces in Parliament and government, and the need to enhance mechanisms of constitutional review and impeachment procedures. The study emphasizes the necessity of strengthening the legal framework, improving the political culture of governing actors, and actively engaging the public and media in oversight processes to ensure transparency and accountability of state institutions.

The research concludes that the system of checks and balances is not merely a formal instrument but a comprehensive mechanism that supports stability, transparency, and democratic development. Its effectiveness requires an integrated approach, combining judicial independence, parliamentary oversight, presidential accountability, and active civic and media participation, which collectively establish political and legal norms while mitigating the risks of power concentration.

In summary, the study demonstrates that the principle of separation of powers and the system of checks and balances are fundamental for ensuring constitutional stability and the rule of law in Ukraine. At the same time, the need to improve procedural mechanisms, enhance legal culture, and implement constitutional safeguards in practice remains an ongoing challenge for the contemporary constitutional framework.

Keywords: separation of powers, checks and balances, Constitutional Court of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, President of Ukraine, Cabinet of Ministers, countersignature, political stability, constitutional review, judicial independence.

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ПРИНЦИП ПОДІЛУ ВЛАДИ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ.....	13
1.1. Сучасна доктринальна інтерпретація сутності та змісту принципу поділу влади: єдність публічної влади та її функціональне розмежування	13
1.2. Принцип поділу влади в системі конституційних принципів організації та здійснення публічної влади	23
1.3. Механізм «стримувань і противаг» як функціональна основа принципу поділу влади	29
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ РІВНОВАГИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ	42
2.1. Верховна Рада України та Президент України у системі стримувань і противаг: інституційний баланс повноважень	42
2.2. Роль виконавчої влади в реалізації системи стримувань та противаг	52
2.3. Місце судової гілки влади у функціонуванні системи стримувань та противаг	61
2.4. Місце Конституційного Суду України у реалізації системи стримувань та противаг	69
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Принцип поділу влади є фундаментальним конституційним принципом, що визначає організацію державної влади та гарантує її збалансованість. У сучасних умовах, коли державні інститути України перебувають у процесі трансформації, ефективна реалізація цього принципу стає ключовою умовою забезпечення правової та демократичної природи держави. Порушення механізмів поділу влади та недостатня збалансованість повноважень між гілками влади може призводити до дисбалансу конституційних повноважень, що безпосередньо впливає на стабільність політичної системи та ефективність державного управління.

Особлива актуальність цього дослідження зумовлена сучасними викликами, пов'язаними з глибокими політичними, соціальними та економічними змінами в Україні. Принцип поділу влади виступає гарантом дотримання прав громадян і формування ефективних механізмів контролю за діяльністю державних органів, що особливо важливо у період реформування державного управління та забезпечення верховенства права.

Особливого значення принцип поділу влади набуває в умовах воєнного стану та надзвичайних викликів для держави. У таких умовах баланс повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади стає критично важливим для забезпечення ефективного управління, швидкого прийняття рішень та водночас недопущення концентрації влади в одних руках. Дотримання принципу поділу влади у воєнний час дозволяє забезпечити стабільність державних інститутів, контроль за діяльністю органів влади та захист конституційних прав громадян навіть у кризових умовах, що підкреслює його стратегічне значення для збереження державності та верховенства права.

Важливим аспектом принципу поділу влади є те, що він виступає не лише організаційним інструментом, а й механізмом обмеження державної

влади. Конституція України закріплює баланс повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, що забезпечує контроль і взаємне стримування дій кожної з них. Завдяки цьому принципу реалізується фундаментальна функція запобігання концентрації влади в одних руках, що є ключовою передумовою демократичного устрою та верховенства права.

Дослідження принципу поділу влади дозволяє виявити закономірності формування державних інститутів та визначити, яким чином цей принцип впливає на основні характеристики держави, зокрема її демократичний, правовий, соціальний та суверенний статус. Теоретичне осмислення цих аспектів створює основу для вдосконалення конституційного регулювання та практичної реалізації балансу повноважень між гілками влади. Наукова значущість роботи полягає також у можливості використання її результатів для порівняльного аналізу національних та зарубіжних моделей поділу влади, а також для вироблення рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування державних інститутів.

Незважаючи на наявність численних праць, присвячених науковому аналізу принципу поділу влади та його реалізації у конституційній системі, дослідження механізмів взаємодії гілок влади та їх практичного впливу на стабільність політичної системи залишаються недостатньо повними. Існуючі роботи зосереджуються переважно на теоретичних аспектах принципу, історичних моделях його розвитку та загальних характеристиках державних інститутів, проте не приділяють достатньої уваги специфіці функціонування цього принципу в умовах кризових або надзвичайних ситуацій, зокрема під час воєнного стану. Водночас сучасні трансформаційні процеси в Україні, пов'язані з реформами органів державної влади, децентралізацією та зміною політичного балансу, створюють нові виклики та потребують глибокого наукового осмислення практичних механізмів реалізації принципу поділу влади. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження, яке поєднує

теоретичний аналіз і практичну оцінку функціонування механізмів взаємодії гілок влади в сучасних умовах, зокрема в умовах воєнного стану.

Об'єктом дослідження є відносини між вищими органами публічної влади, які обумовлені визнанням та конституційним закріпленням принципу поділу влади.

Предмет дослідження це Принцип поділу державної влади як конституційно визначений принцип організації та здійснення публічної влади в Україні

Метою проведення дослідження є здійснення системного аналізу реалізації принципу поділу влади як механізму обмеження і контролю державної влади та визначити його значення для ефективного функціонування державних інститутів. завдання.

Для реалізації поставленої мети в роботі передбачено розв'язання таких основних **завдань**:

1. Проаналізувати теоретичні засади принципу поділу влади, його сутність, розвиток та сучасні концепції у конституційній науці та визначити його роль у механізмі обмеження і контролю державної влади.
2. Дослідити механізми реалізації принципу поділу влади в Україні та їх функціонування у практичній діяльності державних органів.
3. Здійснити системний аналіз взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади та визначити фактори, що впливають на підтримання конституційного балансу.
4. Узагальнити результати дослідження для формування цілісного уявлення про ефективність функціонування державних інститутів у контексті принципу поділу влади.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс наукових методів, що забезпечують системний і всебічний аналіз досліджуваної проблеми. До них належать **порівняльно-правовий метод**, який дозволяє зіставити національні підходи до реалізації принципу поділу влади з міжнародними стандартами; **системний метод**, що дає змогу розглядати

взаємозв'язки між гілками влади як цілісну систему; **формально-юридичний метод** для аналізу конституційних норм та законодавчих актів; **логічний та структурно-функціональний методи**, які сприяють формулюванню обґрунтованих висновків щодо ефективності механізмів стримувань і противаг. Крім того, використано **методи узагальнення та синтезу**, що дозволяють інтегрувати результати теоретичних досліджень і практичний досвід функціонування органів влади в Україні.

Структура та обсяг. Робота складається зі вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 71 сторінку, кількість найменувань 73 у списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ПРИНЦИП ПОДІЛУ ВЛАДИ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

1.1. Сучасна доктринальна інтерпретація сутності та змісту принципу поділу влади: єдність публічної влади та її функціональне розмежування

Принцип поділу влади є фундаментальною конституційно-правовою засадою організації державної влади у демократичному суспільстві. Він покликаний забезпечити баланс між різними гілками влади та запобігти концентрації повноважень у руках одного суб'єкта, що могло б призвести до авторитаризму або порушення прав і свобод громадян. В основі цього принципу лежить ідея, що влада належить народу, а державні органи лише реалізують її делеговані функції відповідно до закону та конституційних норм.

Аналіз сутності принципу поділу влади є важливим для розуміння загальних механізмів функціонування держави, зокрема в умовах демократичних перетворень та розвитку громадянського суспільства. Усвідомлення цього принципу дозволяє не лише охарактеризувати роль і місце окремих гілок влади, а й оцінювати ефективність їх взаємодії, визначати рівень прозорості та підзвітності державних інститутів перед народом, а також розробляти науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення системи державного управління.

Класична концепція поділу державної влади сформувалася як наукове обґрунтування організації державного апарату, спрямованої на забезпечення принципів «демократії та особистої свободи». Вона передбачає таку структуризацію влади, яка дозволяє встановити баланс між різними гілками управління, гарантувати ефективність функціонування державних інститутів та захист прав і свобод громадян у межах правової держави [44, с. 8].

Перші згадки про розподіл влади зустрічаються в історичних джерелах Афін та Риму, де функціонували як «колегіальні державні органи, так і одноосібні структури». Виконувані ними функції, з одного боку, взаємно «урівнювали один одного», а з іншого — стримували та підпорядковували, що свідчить про зародження «принципу розподілу гілок влади в практиці державного управління» [73, с. 419].

Принцип розподілу влади відображено і в поглядах давньогрецьких філософів. Аристотель першим звернув увагу на різні види влади в уряді — «дорадчу, судову та виконавчу», проте не пропонував поділ влади саме на основі цих функцій. У праці «Політика» він підкреслює, що «уряд має включати органи, засновані на демократичних, аристократичних та монархічних принципах», щоб представляти різні верстви суспільства. Така концепція змішаного уряду передбачала взаємну протидію та врівноваження елементів влади «з метою запобігання тиранії» [73, с. 419].

У своїй концепції «ідеальної держави» Платон наголошував на важливості «розподілу державних функцій між окремими органами, що дозволяє підвищити ефективність державного управління». Він пропонував виокремлювати ключові сфери діяльності держави, зокрема «управління, законодавство, суддівство та військову справу», при цьому наголошуючи, що «реалізація кожної з цих функцій має відповідати доброчинності та здібностям конкретних осіб», які беруть на себе відповідальність за їх виконання [4, с. 39].

Платон застерігав щодо «небезпеки тиранії, яка, на його думку, виникає тоді, коли всі особи беруть на себе виконання всіх функцій одночасно: кожен формує закони, здійснює управління та виконує суддівські повноваження». Такий стан створює передумови для концентрації влади та послаблення ефективності «державного управління, що демонструє необхідність чіткого поділу функцій у системі державної влади» [4, с. 39].

За Платоном, «філософ є найкомпетентнішим правителем», адже лише він здатен досягти найвищі «принципи добра та справедливості» та

застосовувати їх у практичній діяльності держави. Ця ідея передбачає «нерозривний зв'язок між політичними рішеннями та етичними засадами», закладаючи теоретичну основу для формування концепції правової держави та подальшого розвитку системи державного управління [2, с. 4]. Ідеї Платона стали фундаментом для подальшого розвитку принципу поділу влади.

Ідеї, і Аристотеля, і Платона знайшли своє відображення у працях Цицерона, який, як вважає І. Бородін, «відтворюючи платонівські аргументи стосовно вручення найважливіших функцій держави в руки компетентних осіб, коли закони видають наймудріші, управляють найчесніші, а судять найсправедливіші, він побачив у системі розподілу влади шлях, на якому можливе формування запобіжного механізму від тиранії. При цьому пропонуючи власну модель поділу влади, він говорить про саму ідею об'єднання декількох структур влади, які б могли успішно стримувати один одного. Але Цицерон не пояснив, яким саме чином ці, рівні між собою органи державної влади, повинні співпрацювати і він, у принципі, припускав можливість мати цими органами рівні повноваження щодо видання і виконання законів.» [4, с. 40].

Попри те, що ідеї розмежування владних функцій уже були сформульовані та введені до наукового обігу античними мислителями, вони не отримали реального практичного застосування. Це пояснюється тим, що «рабовласницький уклад був настільки органічно вбудований у соціально-економічну модель тодішніх суспільств, що залишав дуже мало простору для інституційних новацій». У таких умовах теоретичні концепції поділу влади та початки механізмів взаємного стримування, запропоновані Платоном, Арістотелем і Полібієм, існували переважно як інтелектуальні конструкції, відірвані від реального державного управління.

Разом із тим саме ці ранні ідеї стали тим методологічним підґрунтям, до якого зверталися мислителі Середньовіччя. Античні напрацювання слугували для них відправною точкою у подальшому осмисленні природи

державної влади, пошуку оптимальних моделей її організації та творенні правових принципів, що згодом були втілені у формах правління і конституційних актах модерних держав [5, с. 61].

У Середньовіччі в Європі ідея поділу влади мала доволі своєрідне продовження втілення, оскільки влада була розподілена між «монархами, дворянами та судами»[73, с. 419]. Такий підхід до розмежування, навряд чи можна вважати спробою реалізувати поділ влади як принцип функціонування держави. Проте, внесок схоластиків цього періоду, роздуми яких поповнили скарбницю ідей. Схоластичні мислителі значною мірою розширювали уявлення про поділ влади, обмірковуючи взаємодію різних гілок влади, значення правових норм та принципів законності. Їхні роздуми стали важливим етапом розвитку теоретичних основ, які пізніше сприяли формуванню системи стримувань і противаг. Ідеї щодо організації та функціонального розподілу влади, що зародилися у період схоластицизму, зберегли вплив на подальший розвиток сучасних правових систем.

Сучасну (класичну) теорію поділу влади вважають заснованою англійським просвітителем і політичним діячем Джоном Локком, «засновником західноєвропейського лібералізму» [34, с. 14] та французьким мислителем і видатним юристом Шарлем Монтеск'є. Значущість їхніх ідей полягає в тому, що вони знайшли своє відображення в багатьох конституційних актах, які досі визначають організацію державної влади у демократичних країнах. Практична реалізація цих принципів показує, що поділ влади не лише теоретична категорія, а й ефективний механізм забезпечення демократії, правового порядку та стабільності політичної системи [24, с. 276].

Джон Локк обґрунтовував не лише необхідність поділу державної влади на три гілки, але й демонстрував, яким чином «єдина влада народу реалізується через взаємодію трьох автономних владних інститутів». На його думку, основою «державної влади є народний суверенітет, який делегується державі для впорядкування суспільних відносин». Вже сам «факт

делегування суверенітету покладає на державу обов'язок забезпечувати правопорядок і захист громадян» [4, с. 40].

За Локком, законодавча влада мала здійснювати законотворчі функції, однак її діяльність «не могла суперечити законам природи». Виконавча влада відповідала за управління та суд, тоді як «федеративна влада зосереджувалася на здійсненні зовнішньої політики». Парламент, що наділявся найвищою владою, формувався «через вибори з урахуванням майнового цензу, що не порушувало принцип рівності, оскільки прирівнювалося до рівного становища відповідно до природного права, а не позитивного». Усі рішення «мали прийматися більшістю голосів, щоб забезпечити дотримання природних норм», а у випадку їх порушення «народний супротив владі» вважався легітимним і виправданим [34, с. 15].

Локк визначав кілька підстав для легітимного протистояння народом законодавчій і виконавчій владі. Насамперед це стосувалося «зловживання законодавчою владою, що ставило під загрозу життя і власність окремих осіб. По-друге, втрата довіри до виконавчої влади, наприклад, коли вона намагається обходити законодавчу, перетворювати свою волю на закон або заважати роботі законодавчого органу, включно зі зміною умов виборів. Такі зловживання підривають систему належного врядування, створену народом, і можуть призвести до розпаду суспільства» [34, с. 15].

Особливу увагу Локк приділяв відносинам власності та гарантуванню особистої і колективної безпеки, вважаючи їх ключовими для стабільного функціонування суспільства. Для реалізації цих завдань необхідне встановлення законів, що «логічно веде до висновку про потребу створення органу, який здійснював би законотворчі функції і уособлював законодавчу владу в державі» [4, с. 39].

Такий підхід дозволяє побудувати систему взаємодії влади, де кожна гілка виконує визначені функції «автономно», але в рамках загальної координації, що забезпечує ефективне управління та захист прав і свобод громадян у межах правової держави.

Вчення Джона Локка про розподіл влади, як зазначає Ю. Олійник, «підготувало основу для формування класичного розподілу єдиної державної влади. Ідеї мислителя щодо того, що в майбутньому отримає назву «система стримувань і противаг» можна називати передовими та далекоглядними. Як один з найвидатніших основоположників лібералізму зрозуміло, що аспект тлумачення меж влади зосереджується на свободах індивіда, за класичною локківською схемою особистість-суспільство-держава» [31, с. 94].

Принцип поділу влади не лише як теоретичний концепт, а як реальний механізм, який може бути втілено у практику, було розроблено, як вважають більшість дослідників, саме Ш.Л. Монтеск'є. Французький мислитель вперше виділив «державні функції відповідно до установ, які існують і запропонував їх розподіл між незалежними органами, яким повинні відповідати поділені гілки влади держави. Він обґрунтував неприпустимість зосередження всієї повноти державної влади в одних руках» [43, с. 29].

Саме Ш.Л. Монтеск'є надав концепції поділу влади класичного вигляду у вигляді «тричленного поділу влади», доповнивши її новими положеннями, що відкрили новий етап розвитку цієї теорії. Французький діяч проголосив поділ державної влади «політичним принципом державного устрою, спрямованим на забезпечення свободи громадян у суспільстві». Ним вперше було підкреслено, що «такий політичний процес передбачає не лише розмежування законодавчої, виконавчої та судової влади, а й їхнє взаємне стримування та співпрацю» [43, с. 29].

Праці Дж. Локка, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо містили ідеї, які в правовій доктрині визначаються як класична концепція принципу поділу влади. У новітній період концепція поділу влади зазнала суттєвого переосмислення та адаптації до умов формування правової, демократичної держави. Від класичної моделі Монтеск'є вона еволюціонувала до більш складних інституційних конструкцій, що ґрунтуються на принципах взаємного контролю, балансу повноважень і процедурної відповідальності. Значну увагу почали приділяти не лише формальному розмежуванню гілок

влади, а й ефективності їх взаємодії, прозорості діяльності державних інституцій та реальним механізмам стримувань і противаг. Цьому сприяв, як отриманий практичний досвід втілення принципу поділу влад у державотворчій практиці Сполучених Штатів Америки, Франції, Німеччини, процесами, так і глибокі політичні, соціальні та економічні зміни.

Уперше ідея інституційного розмежування влад була нормативно зафіксована в Конституції Сполучених Штатів Америки 1787 року, яка стала класичним зразком практичної реалізації концепції поділу влади. Її творці спиралися на теоретичні засади Ш.-Л. Монтеск'є, адаптувавши його погляди до потреб новоствореної держави та заклавши розгалужену систему стримувань і противаг. Основний акцент був зроблений «не на соціальних чи моральних передумовах влади, а на інституційно-функціональному — техніко-правовому — механізмі чіткого розподілу повноважень між Конгресом, Президентом і Верховним судом» [45, с. 72].

У підсумку творці американської державності вибудували цілісну конструкцію влади, що складалася з трьох інституцій, поєднаних між собою стабільними й взаємозалежними зв'язками. Кожен із цих органів був наділений окремою сферою повноважень — законодавчою, виконавчою та судовою — формуючи три самостійні, але взаємодіючі напрями державної влади [20, с. 168].

У центрі сучасного тлумачення доктрини поділу влади перебуває уявлення про внутрішню єдність та цілісність державної влади. Таке розуміння демонструє нерозривний зв'язок концепції розмежування владних функцій із засадою народного суверенітету. Влада в державі розглядається як така, що походить від єдиного джерела – народу, який володіє первинним і повним суверенітетом. Саме народ, як носій верховної влади, наділяє державні інститути частиною своїх повноважень, делегуючи їм функції для здійснення управління від його імені та в його інтересах. У цьому контексті державні органи постають не самостійними носіями влади, а інструментами

реалізації народного мандату, що забезпечує демократичний характер функціонування публічної влади [44, с. 8].

Останнім часом у науці отримала поширення теорія дисперсії (дифузії) державної влади. Унікальність концепції дисперсії влади полягає у «зміщенні фокусу від класичного поділу влади за функціональною ознакою на окремі гілки до формування поліцентричної системи влади», незалежно від традиційного поділу на гілки. Сучасні підходи до дисперсії влади не тільки «не заперечують можливість злиття влад», а й у деяких випадках визнають його доцільним для забезпечення «реальної незалежності органів державної влади» [15, с. 87].

Прихильники цієї концепції зазначають, що «загроза узурпації влади не зникає при простому функціональному розмежуванні влад на гілки». По-перше, у багатьох демократичних країнах одна політична сила може контролювати кілька гілок влади. По-друге, система стримувань та противаг не завжди діє ефективно, адже поки що не знайдено універсального поєднання правових механізмів, яке б забезпечувало баланс влади за будь-яких обставин [15, с. 88].

В Україні з моменту здобуття незалежності й до сьогодні не вироблено ефективних механізмів для збалансування гілок влади. «За умов концентрації надмірних повноважень у руках однієї гілки можливе порушення коректного співвідношення гілок влади, що веде до домінування однієї з них. Щоб запобігти такому розвитку подій, теорія дисперсії влади пропонує розподіл влади серед максимально великої кількості незалежних органів, забезпечуючи при цьому гармонійність та ефективність функціонування держави. Крім того, у рамках концепції обговорюється доцільність поширення розпорошення влади не лише на державні органи, а й на різноманітні суспільні інституції, що слугувало б додатковою гарантією проти переродження державної влади у тиранічну» [15, с. 88].

Впродовж останніх десятиліть активно обговорюються теорії поділу влади, які включають, окрім законодавчої, виконавчої та судової четверту

гілку влади. Частіш за все обстоюється ідея контрольно-наглядової гілки до якої інституційно мають ввійти правоохоронні та контрольно-наглядові органи, рідше висловлюються ідеї виокремлення інформаційної влади як самостійної гілки. Кожна з цих теорій має своїх прихильників та опонентів.

У сучасному демократичному державотворенні категорія «четвертої влади» використовується для позначення сукупності суспільних інституцій, які не мають формалізованого статусу гілки влади, але здійснюють реальний системний вплив на політичні процеси. Найчастіше під цим поняттям розуміють засоби масової інформації, однак у ширшому сенсі воно охоплює також інституції громадського контролю — антикорупційні органи, органи аудиту, омбудсмена, а в певних підходах навіть активні сегменти громадянського суспільства. Їхня діяльність спрямована на стримування державної влади через забезпечення публічності, прозорості та відповідальності. Саме така здатність до впливу без формальних владних повноважень дозволяє розглядати цей сектор як самостійний контрольний центр, що доповнює класичну триєдину модель влади.

Порівняно з законодавчою, виконавчою та судовою гілками, четверта влада не приймає обов'язкових до виконання рішень, але її інструменти впливу є м'якими, проте високоефективними. Якщо парламент здійснює публічний контроль через процедури, закріплені законом, а суд — через механізми правосуддя, то четверта влада спирається на силу інформації та громадської думки. Вона виявляє зловживання, висвітлює порушення прав людини, оцінює ефективність державних рішень у реальному часі та формує суспільний запит на підзвітність. У цьому сенсі її вплив часто оперативніший і помітніший, ніж формалізовані механізми стримувань та противаг. Четверта влада заповнює прогалини там, де класичні інститути або не встигають реагувати, або перебувають у конфлікті інтересів.

Важливо й те, що четверта влада володіє перехресним характером впливу: на відміну від гілок влади, які здебільшого взаємодіють між собою у визначених процедурах, медіа та інституції громадського контролю можуть

одночасно критикувати уряд, оцінювати роботу парламенту та перевіряти доброчесність судової влади. Це створює унікальний механізм зовнішнього контролю, який зменшує ризики взаємного прикривання порушень між державними органами. Тому в умовах демократичної держави четверта влада відіграє роль не конкурента, а додаткового стабілізатора системи публічної влади.

З української точки зору значення четвертої влади є особливо вагомим через історичну схильність політичної системи до концентрації повноважень у виконавчій гілці та періодичні спроби політичних еліт впливати на інститути правосуддя. Саме публічність, журналістські розслідування, антикорупційні ініціативи та громадський моніторинг неодноразово ставали ключовими чинниками, що стримували надмірну централізацію влади та сприяли притягненню посадовців до відповідальності. В умовах реформування антикорупційної та судової системи це «розпорошення» контролю між державою та громадянським суспільством стає додатковою гарантією недопущення домінування окремої владної групи.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що четверта влада – це специфічний, переважно позадержавний механізм, який структурно не входить до системи гілок влади, але функціонально є невід’ємною складовою сучасної системи стримувань і противаг. Її мета – забезпечувати підзвітність влади, запобігати інформаційній закритості, підтримувати суспільний контроль та формувати простір для реалізації принципу верховенства права. Таким чином, четверта влада не лише посилює ефективність класичного поділу влади, а й адаптує його до умов інформаційної епохи, у якій прозорість і доступ до правдивої інформації стають найпотужнішими демократичними гарантіями.

1.2. Принцип поділу влади в системі конституційних принципів організації та здійснення публічної влади

Конституційно-правові засади державної влади в Україні охоплюють комплекс фундаментальних елементів, що визначають зміст і характер її організації та функціонування. До них належать базові принципи побудови влади, її ключові функції, а також правовий статус органів і посадових осіб, уповноважених діяти від імені держави.

Ці засади також включають систему гарантій, які забезпечують реальне та безперешкодне здійснення державної влади, а також визначають порядок організації й взаємодії її інститутів. У такому поєднанні вони формують цілісну модель механізму державної влади, що відображає конституційні орієнтири розвитку української державності.

Принципи організації та здійснення публічної влади становлять концептуальну основу функціонування сучасної демократичної держави. Саме вони визначають логіку побудови владних інститутів, встановлюють межі їхньої діяльності та задають нормативні орієнтири для взаємодії між державою, органами місцевого самоврядування та громадянами. У межах конституційного правопорядку ці принципи виконують роль системоутворювальних засад, забезпечуючи узгодженість механізму влади, його легітимність і стабільність.

Разом із тим, принципи організації публічної влади не є статичними: вони еволюціонують відповідно до суспільних трансформацій, зміни політичних моделей та розвитку правової системи. Їхній сучасний зміст відображає прагнення держави поєднати ефективність управління з гарантуванням прав і свобод людини, збалансувати централізацію та децентралізацію, забезпечити відкритість і підзвітність суб'єктів публічної влади. Саме тому аналіз цих принципів є ключовим для розуміння природи публічної влади та оцінки її функціонування в Україні.

Визначення поняття принципів організації та здійснення публічної влади в українській науці має достатньо великий діапазон. Доцільно навести кілька підходів, які є найбільш поширеними. Так, В. Шатіло визначає принципи організації та діяльності органів державної влади як «законодавчі, відправні засади, ідеї, положення, які виступають основою формування, організації та функціонування органів публічної влади.» [69, с. 66], і, в свою чергу автор виокремлює дві групи таких принципів: «загальні принципи, тобто ті, які стосуються системи органів публічної влади в цілому, і спеціальні, – дія яких розповсюджується лише на окремі підсистеми, ланки цієї системи чи на окремі органи публічної влади» [69, с. 66]. Групу загальних принципів утворюють: вища соціальна цінність людини, народний суверенітет, державний суверенітет, республіканізм, демократизм, унітаризм, соціальність держави, світськість держави, поділ влади, верховенство права, законність, гласність, визнання міжнародно-правових стандартів. Саме ці принципи на думку дослідника лежать в основі конституційного ладу, який передбачено у першому розділі Конституції України.

Схожої позиції дотримуються Н. Шаптала та Г. Задорожня, які у своїх дослідженнях визначають дані принципи як «законодавчо визначені універсальні юридичні засади, які становлять підґрунтя побудови та функціонування органів державної влади» [68, с. 277–278].

На основі аксіологічного й онтологічного аспектів пізнання принципів здійснення державної влади З. Кравцова стверджує, «що принципи здійснення державної влади в Україні – це основоположні, вихідні, фундаментальні, базові ідеї, закріплені в Конституції, законах та інших нормативно-правових актах України, характеризуються універсальністю, високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості та відображають найістотніші положення реалізації державної влади в інтересах українського народу. Онтологічний та аксіологічний підхід, на думку дослідниці, вказує, що одним з основоположних принципів здійснення державної влади є принцип верховенства права» [26, с. 71].

У науковій юридичній літературі зазвичай не проводять чіткого розмежування між принципами побудови та формування системи державної влади і принципами її практичного функціонування. Переважна частина дослідників підкреслює, що ці принципи становлять єдину методологічну основу організації державного апарату.

У доктрині наголошується, що йдеться про закріплені в законодавстві фундаментальні орієнтири, які визначають структуру, порядок діяльності та загальні вимоги до роботи органів державної влади. Саме вони формують нормативну базу, необхідну для узгодженої, ефективної та стабільної реалізації завдань і функцій держави.

Такі засади спрямовані на забезпечення максимальної результативності державного управління, підтримання належного рівня організаційної впорядкованості та створення умов для збалансованої діяльності всієї системи публічної влади.

Всі конституційні принципи, які визначають засади організації та здійснення публічної влади знаходяться у діалектичному зв'язку та взаємодоповнюють.

Принцип народного суверенітету, який закріплено у 5 статті Конституції України впливає із визнання народу єдиним джерелом влади, яку він реалізовує безпосередньо, шляхом прийняття рішення на референдумі та опосередковано через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а відповідно державна влада є похідною від влади народу.

Принцип народного суверенітету тісно поєднаний із принципами демократизму, принципу соціальної держави, принципом республіканізму, оскільки реальна можливість реалізувати народом свій суверенітет обумовлена такими характеристиками держави як демократичний, соціальний та правовий характер держави. Зазначені принципи є глибинними, фундаментальними на основі яких будується весь конструкт державного механізму.

Проте, в науці здійснені спроби іншого виокремлення принципів організації та здійснення державної влади. Достатньо лаконічний перелік принципів запропоновано В. Журавським, який визначає належність до загальних принципів таких: поділу влад, народовладдя, унітаризму, законності, позапартійності, гуманізму [22, с. 311].

У свою чергу, у же згадувані дослідниці Н. Шаптала та Г. Задорожня визнаючи за загальними принципами такі характеристики як беззаперечність вимог, які «виражають основний зміст правової природи організації та діяльності державних органів». І, відповідно до такого розуміння, до групи загальних принципів відносять принципи: «а) законності; б) демократичності; в) гласності; г) поділу державної влади; д) позапартійності; е) суверенності державної влади; є) участі громадян України; ж) гуманістичні засади; з) забезпечення соціальної справедливості.» [68, с. 278-279].

Досить деталізовано до виокремлення загальних принципів підходить З. Кравцова, яка пропонує систему «універсальних принципів здійснення державної влади, яка має включати такі принципи: суверенності та єдності системи органів державної влади; народовладдя; демократизму; поділу влади; конституційності; верховенства права; верховенства закону; гуманізму, пріоритету прав і свобод людини та громадянина; забезпечення єдності державної політики в межах своєї компетенції; прозорості, відкритості та врахування громадської думки; підзвітності, підконтрольності та відповідальності; поєднання колегіальності та єдиноначальності; поєднання державних і місцевих інтересів; всебічного функціонування української мови як державної; безперервності; позапартійності та політичної нейтральності; неупередженості й об'єктивності; неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки; професіоналізму; патріотизму; доброчесності; ефективності; стабільності [25, с. 27].»

Усі наведені класифікації об'єднує одне – жоден дослідник не вбачає можливість організувати та здійснювати публічну владу без реалізації

принципу поділу. Таке безперечно підтверджує значимість принципу поділу влади в механізмі реалізації публічної влади.

Принцип поділу влади займає ключове місце у системі принципів організації та здійснення публічної влади, оскільки саме він визначає фундаментальну логіку побудови державного механізму, розподілу компетенцій між його складовими та забезпечення належного функціонування владних інститутів. На відміну від інших принципів, що регулюють окремі аспекти діяльності державного апарату, принцип поділу влади формує саму архітектуру публічної влади, закладаючи основи її структурного та функціонального балансу. Його застосування унеможливорює концентрацію владних повноважень в одному органі чи в одній посадовій особі, що розглядається як ефективний запобіжник проти узурпації влади та як гарантія верховенства права.

У системі конституційних принципів поділ влади має інтегративний характер: він поєднує організаційні та діяльнісні засади здійснення публічної влади. На організаційному рівні цей принцип визначає побудову державного механізму на засадах інституційного розмежування законодавчих, виконавчих та судових функцій. На рівні функціонування він проявляється у практичній взаємодії цих гілок влади через систему стримувань і противаг, що покликана забезпечити їхню незалежність, водночас не допустивши ізоляції чи протиставлення. Такий підхід спрямований на створення ефективної, але врівноваженої моделі публічної влади, здатної діяти відповідно до конституційних принципів і стандартів демократичної правової держави.

Особливе значення принципу поділу влади полягає також у тому, що він забезпечує стабільність і передбачуваність функціонування держави, сприяючи формуванню відповідальної, підзвітної та контрольованої влади. Розмежування владних повноважень дозволяє чітко визначити межі компетенції кожної з гілок влади та встановити механізми відповідальності за їх порушення. Це створює умови для реального забезпечення прав і свобод людини, адже контроль і взаємна відповідальність владних інститутів

мінімізують ризики свавільних дій держави. Таким чином, принцип поділу влади функціонує не лише як структурна модель побудови державної влади, а й як дієвий засіб забезпечення легітимності, ефективності та демократизму публічного управління.

У порівнянні з іншими принципами організації публічної влади, такими як законність, гласність чи професіоналізм, принцип поділу влади має значно глибший системоутворюючий характер. Якщо більшість принципів спрямована на визначення правил поведінки органів влади або стандартів їх функціонування, то поділ влади визначає саму логіку побудови державного механізму. Наприклад, принцип законності регулює вимогу діяти відповідно до правових норм, тоді як принцип поділу влади встановлює, хто саме ухвалює ці норми, хто їх застосовує та хто контролює їх виконання. Таким чином, поділ влади формує первинні умови для реалізації інших принципів, адже саме структурне розмежування гілок влади уможливорює реальне дотримання законності, відкритості та відповідальності.

Порівнюючи принцип поділу влади з принципом верховенства права, слід зауважити, що хоча обидва вони є базовими конституційними засадами, їх функціональне спрямування різне. Верховенство права зосереджене на змісті правової системи та пріоритеті прав людини, тоді як поділ влади визначає механізм здійснення державної влади, що має гарантувати реалізацію цих прав. У практичному вимірі поділ влади є одним з інструментів реалізації верховенства права: незалежний судовий контроль, парламентський нагляд чи інституційне балансування між законодавчою та виконавчою гілками перешкоджають свавільним рішенням влади та підтримують домінування правових принципів над політичними інтересами. Отже, поділ влади та верховенство права не лише доповнюють одне одного, але й існують у взаємозалежності.

У зіставленні з принципами діяльності державного апарату – такими як ефективність, економічність, професіоналізм чи відповідальність – принцип

поділу влади вирізняється тим, що він не стільки регулює організаційно-технічні засади функціонування влади, скільки встановлює її політико-правову архітектуру. Принципи ефективності чи компетентності можуть бути реалізовані у технократичних та централізованих моделях управління, однак без поділу влади вони не гарантують протидії зловживанням або узурпації. Натомість поділ влади створює умови, за яких інші принципи отримують змістовне наповнення і стають дієвими. Ефективність набуває форми контрольованої діяльності, гласність – інструменту громадського та парламентського нагляду, а відповідальність – реального механізму притягнення до відповідальності. Таким чином, принцип поділу влади взаємодіє з іншими принципами не як один із багатьох, а як концептуальний каркас, що забезпечує їх практичне функціонування.

1.3. Механізм «стримувань і противаг» як функціональна основа принципу поділу влади

Забезпечення реального утвердження демократичних засад і збереження стійкості демократичного устрою належить до ключових завдань сучасних держав. Для країн, що впроваджують демократичні перетворення, першорядним є питання чіткого розподілу компетенцій між основними центрами державної влади. Хоча конкретні моделі функціонування системи стримувань і противаг у різних державах відрізняються, їх спільною метою є встановлення обмежень для кожного владного суб'єкта та підтримання рівноваги у взаєминах між органами влади. Такий механізм унеможливорює надмірне зосередження влади в одних руках, забезпечує раціональний розподіл функцій, сприяє взаємному контролю між владними інститутами й створює необхідні умови для сталого зміцнення та розвитку демократичного правопорядку.

Формування, на думку В. Теритишник, системи стримувань і противаг шляхом «розподілу державної влади на самостійні, водночас взаємозалежні та взаємо контрольовані гілки спрямоване на забезпечення ефективного і збалансованого функціонування державного механізму. Така організація влади перешкоджає концентрації повноважень в одних руках», обмежує можливості їх узурпації та слугує запобіжником проти відновлення тоталітарних практик [63, с. 87].

У процесі аналізу способів правового обмеження державної влади як передумови стабільності конституційного ладу Ф. Веніславський робить висновок, що модель організації державної влади, яка заснована на принципі її поділу на три гілки передбачає втілення системи стримувань та противаг «головною метою якої є недопущення можливості узурпації влади однією з її гілок, запобігання випадкам зловживання державними органами своїми владними повноваженнями.» [7, с. 113].

Система стримувань та противаг у сучасній українській науці та інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України визначається як необхідний атрибут, вихідна засада, як системи сучасного конституціоналізму, так і конституційного ладу України, засади якого закріплені у першому розділі Конституції України. У цьому контексті варто навести кілька правових позицій, які були сформульовані Конституційним Судом України. Конституційний Суд України при вирішенні питання щодо відповідності Конституції України Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та проведення позачергових виборів» дійшов до висновку, що «Здійснення державної влади на засадах її функціонального поділу на законодавчу, виконавчу та судову завдяки визначеній Основним Законом України системі стримувань і противаг забезпечує стабільність конституційного ладу, запобігає узурпації державної влади та узурпації виключного права народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні» [50]. У своїх рішеннях Конституційний Суд зазначає «стабільність конституційного ладу досягається чіткою системою їх

взаємостримувань і протигаг» [51]; «Поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань та протигаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади.» [49]; «Україна відповідно до статей 1, 6 Основного Закону України є демократичною, правовою державою, в якій державна влада здійснюється на засадах її функціонального поділу та балансу між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади завдяки системі стримувань і протигаг для досягнення цілей і завдань, передбачених Конституцією України.» [52]. Як висновок, який випливає із зазначених позицій, можна сказати, що значення системи стримувань та протигаг, її нормативного закріплення на рівні Конституції та належна реалізація у практичній діяльності вищих органів влади є запорукою стабільності конституційного ладу та конституціоналізму як складної системи взаємозв'язків держави, суспільства та людини.

Систему стримувань і протигаг слід розглядати як «єдиний комплекс», у якому кожен елемент взаємопов'язаний із усіма іншими. Виділення будь-якого складника поза загальним контекстом системи можна розцінювати «як порушення принципу поділу влади». Для забезпечення ефективного функціонування всі «механізми контролю та стримування повинні бути ретельно структуровані, що дозволяє кожній гілці влади взаємно стримувати та урівноважувати інші, не заміщуючи їхню роль» [65, с. 18].

Система стримувань і протигаг «може діяти лише в умовах демократичного устрою», де функціонує ефективний механізм взаємного контролю гілок влади та існують реальні гарантії прав і свобод громадян. У тоталітарних або авторитарних режимах «її впровадження неможливе, оскільки влада там часто здійснюється позаправовими методами, а наявні

формальні механізми контролю не мають практичної сили і не здатні забезпечити баланс повноважень» [30, с. 20].

В таких умовах відсутність дієвих стримувань і протигаг призводить до концентрації владних повноважень в одних руках, створюючи умови для зловживань та порушення прав громадян. Тому наявність системи стримувань і протигаг «є невід'ємною складовою демократичного державного механізму, який забезпечує збалансоване функціонування державних інститутів», запобігає узурпації влади та підтримує верховенство права.

Серед ключових характеристик системи стримувань і протигаг, які дають підстави вважати сучасну державу демократичною, на думку Х. Забавської, слід виокремити такі: по-перше, це «вихід системи стримувань і протигаг за межі розподілу влади». На думку дослідниці «система стримувань і протигаг трансформується, набуває нових ознак, виходить за межі державної влади і починає поширюватись на всю політичну владу в демократичній державі.»; по-друге, залежність функціонального наповнення системи стримувань і протигаг від форми правління; по-третє, розподіл взаємовпливів та взаємозалежностей по горизонталі та вертикалі; по-четверте, залежність від національних особливостей держави; по-п'яте, формально визначений характер елементів системи стримувань і протигаг; по-шосте, наявність відносного дисбалансу в системі стримувань і протигаг; по-сьоме, розмежування понять «стримування» і «протигаги» [13, с. 65-66].

Такий підхід авторки до виокремлення ознак системи стримувань і протигаг заслуговує на увагу. Проте, варто зазначити, що дані ознаки скоріш є факторами, які впливають на зміст системи стримувань та протигаг, обумовлюють її специфічний характер в конкретній країні.

Так, для президентської республіки характерним є застосування «жорсткого» поділу влади, де втілюється «повна рівновага, незалежність і навіть відокремленість влад» [32, с. 72].

Для класичних парламентських республік характерним є посилена домінуюча роль парламенту, і жорсткий контроль виконавчої влади з боку парламентської більшості. У такому випадку можна говорити про фактичне розмивання меж між законодавчою та виконавчою владою. За такої форми правління у уряду фактично немає важелів впливу на інші гілки влади.

Для змішаної республіки характерним є наявність ефективної системи стримувань і противаг, яка забезпечує стабільність функціонування всього державного організму [28, с. 409]. Саме за змішаних форм правління найбільш яскраво проявляє себе даний механізм. Тут потрібно сказати, що в умовах змішаної республіки зміст системи стримувань та противаг обумовлено способом формування Уряду, саме цей порядок, в залежності від того хто його формує Парламент, Президент чи вони спільно залежить те, як буде розподілено баланс повноважень та їх врівноваження.

У своєму дослідженні В. Протасова виокремлює такі характеристики системи стримувань та противаг у парламентсько-президентській республіці: «1) компетенційна перевага парламенту у формуванні уряду; 2) юридична відповідальність уряду перед парламентом і складання повноважень перед новообраним парламентом; 3) наділення глави держави правом розпуску парламенту за певних конституційно визначених підстав; 4) наділення президента суттєвими повноваженнями: у внутрішній і зовнішній політиці, функціонально поєднаними зі сферою виконавчої влади, пов'язаними з його можливістю втручатися в нормотворчий процес (право законодавчої ініціативи, відкладального вето й видання актів, які мають силу закону)» [41, с. 13–14]. Такий підхід підтримує Ю. Москальчук, на думку автора «Головним критерієм для розмежування різних форм правління є «обсяг повноважень та функцій, які закон надає певному органу влади. Вибір змішаної форми правління створює потенційні ризики зловживань та дисбалансу у діяльності органів влади в Україні». Зокрема, наділення Президента України значними повноваженнями у сфері виконавчої влади

дозволяє йому «впливати на неї, залишаючись при цьому поза межами окремої гілки влади.» [30, с. 22].

Щодо ідеї Х. Забавської про горизонтальний та вертикальний механізм системи стримувань та противаг варто зазначити, що під час оцінки елементів системи стримувань і противаг варто враховувати, що вони функціонують для забезпечення балансу та контролю не лише в площині владної горизонталі, але й розповсюджуються на владну вертикаль, знаходять своє відображення у взаємодії державних органів вищого та нижчих рівнів» [13, с. 67]. Такий розподіл державної влади характерний для федеративних та регіоналістських держав де баланс владних повноважень залежить не лише від наявних важелів взаємного впливу у парламенту, президента, уряду та судової гілки влади, а й від повноважень по взаємному стримуванню між центральною владою та територіальними утвореннями в її межах (суб'єктів федерації, регіонів тощо).

Вертикальна система стримувань і противаг ґрунтується на поєднанні двох взаємодоповнювальних елементів: «максимальної децентралізації владних повноважень та ефективного механізму державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування». Такий контроль забезпечує своєчасне реагування на дії місцевої влади, які можуть створювати загрозу правам громадян або порушувати територіальну цілісність держави [58].

На думку аналітиків Національного інституту стратегічних досліджень Головна функція вертикальної системи стримувань і противаг полягає у забезпеченні балансу між двома протилежними тенденціями, що проявляються в еволюції політичної системи.

З одного боку, йдеться про ризики «концентрації та узурпації державної влади», наслідком чого стає не лише згортання демократичних процедур, а й нехтування потребами локального розвитку та загострення територіальних диспропорцій [58].

З іншого боку, існує небезпека «надмірної самостійності або фактичної узурпації влади на місцях, що може супроводжуватися сепаратистськими

тенденціями з боку місцевих еліт і створювати загрозу територіальній цілісності держави та належному забезпеченню прав громадян» Найбільш відчутними ці виклики стають на регіональному рівні адміністративно-територіального устрою, адже великі регіони володіють підвищеним рівнем ресурсної та інституційної самодостатності [58].

Також варто звернути увагу на нормативне закріплення системи стримувань та противаг. У конституціях зарубіжних країн, які прийняті після другої світової війни містяться положення, які конституційно закріплюють систему стримувань та противаг: повноваження щодо дострокового припинення повноважень парламенту, процедура імпідменту, парламентський контроль та діяльністю уряду тощо. Унормування елементів системи стримувань та противаг на рівні Основного Закону дає можливість стабільного функціонування даного механізму. Конституційне закріплення принципу поділу влади, яке включає «чітке визначення меж повноважень кожної гілки та систему взаємних стримувань і противаг», слугує однією з ключових гарантій ефективного функціонування державних інститутів і забезпечує баланс між законодавчою, виконавчою та судовою владою [66, с. 41].

В українській практиці нормативного закріплення механізму системи стримувань та противаг зміст конкретних повноважень по врівноваженню гілок неодноразово змінювався. Хоча в Конституції України відсутнє закріплення стримування та противаг як принципу, конкретні важелі впливу містяться в розділах, які визначають статус вищих органів державної влади. Механізм взаємного стримування, який було унормовано на рівні Конституції у 1996 році передбачав «чіткий поділ гілок влади. Так, єдиним органом законодавчої влади в Україні Конституція визначила Верховну Раду України (ст. 75), вищим органом виконавчої влади – Кабінет Міністрів України (ст. 113). Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції (ст. 124, 125). Статус Президента України визначала ст. 102: «Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент

України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина» (Конституція України, 1996). Як вважає А. Войчук, положення даної статті формально виключала норми про те, що Президент є главою виконавчої влади» [8, с. 125]. З останнім положенням складно погодитись, оскільки, коли мова йде про конституційне закріплення повноважень, які є елементами системи стримувань і противаг в контексті реалізації принципу поділу влади, відсутність прямого закріплення за главою держави статусу глави виконавчої влади не дає підстави для такого висновку. Також з врахуванням положень Конституції України в редакції 1996 року які не передбачали можливість Президента відправити Уряд у відставку у будь-який момент за власним рішенням зайвий раз доводить хибність висновку зробленого автором.

Внесення змін до Конституції України за майже тридцятирічне існування в переважній більшості стосувалось саме пошуку найбільш оптимального балансування повноважень у механізмі взаємного стримування.

Так, зміни 2004 року (Закон України «Про внесення змін до Конституції України від 8 грудня 2004 року [38], який визнано неконституційним відповідно до Рішення Конституційного Суду України [64]) суттєво змінювали змістовне наповнення системи стримувань та противаг. Зокрема, за даними змінами передбачалось, що порядок формування Уряду є прерогативою Парламенту, а саме коаліція депутатських фракцій вносить «пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України» [38]. Також цими змінами до Конституції України передбачалась додаткова підстава для дострокового припинення повноважень парламенту Президентом України у разі нездатності Верховної Ради України протягом місяця утворити коаліцію депутатських фракцій. Дані положення дають підстави стверджувати про

зміну модифікації змішаної форми правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську.

Визнання Закону про внесення змін до Конституції України таким що не відповідає їй за рішенням Конституційного Суду України у 2010 році повернув нас до первинної редакції, і, відповідно до того механізму стримування та противаг, які законодавець передбачав на момент прийняття Конституції у 1996 році. Проте, у 2014 році Верховна Рада України прийняла закон [37], яким було відновлено дію окремих положень Закону про внесення змін до Конституції України від 8 грудня 2004 року. Тим самим в державі знову було нормативно змінено зміст системи стримувань і противаг у напрямку посилення повноважень парламенту та повернення до парламентського способу формування Уряду.

Такі зміни до Конституції України є свідченням нестабільності у системі стримувань та противаг про що варто сказати окремо. Так, в наукових дослідження часто зустрічається таке поняття як «нестійкість рівноваги гілок влади». Хоча метою механізму стримувань та противаг є досягнення рівноваги у практичному його втіленні досягти тривалого ефекту такого балансу дуже складно, для цих відносин врівноваження часто, під впливом політичної доцільності, проявляється крихкість інституційної рівноваги між гілками влади [21, с. 52].

Механізми стримувань і противаг не здатні повністю усунути розбіжності та конфлікти між гілками влади, оскільки, як показує практика, «їхні причини зазвичай мають політичний, а не правовий характер. Ба більше, як стверджує А. Колисенко, наявність повноцінної системи стримувань і противаг збільшує ймовірність виникнення таких конфліктів, роблячи їх практично неминучими в процесі взаємодії інститутів влади» [21, с. 52].

У процесі дослідження системи стримувань та противаг Ю. Вацик виокремлює дещо інші характеристики системи стримувань та противаг. А саме дослідник зазначає, що «система стримувань і противаг є способом

організації взаємодії вищих органів державної влади, що передбачає функціонування цілісної системи взаємопов'язаних конституційно-правових та політико-правових інститутів, які забезпечують взаємодію, взаємозалежність, взаємопроникнення повноважень гілок державної влади, з метою їх урівноваження, взаємостримування та створення дієвого механізму запобігання узурпації державної влади, що у свою чергу гарантує дотримання основних прав та свобод людей, а також стабільність та ефективність механізму державної влади.» Таке розуміння даної системи дало можливість автору виокремити наступні характеристики:

«1) системність та цілісність її елементів, тобто концепція стримувань і противаг діє як цілісна система взаємопов'язаних елементів, поодинокі елементи якої не здатні забезпечити баланс влади в системі;

2) є взаємозалежною із принципом поділу влади та забезпечує ефективну його реалізацію, як невід'ємний елемент її функціонування;

3) базується на взаємодії, взаємозалежності та взаємопроникненні гілок влади як первинних принципах реалізації та функціонування системи стримувань і противаг;

4) реалізується через систему політико-правових засобів втручання однієї гілки влади у сферу компетенції іншої, а також незалежному самостійному політико-правовому статусі гілок державної влади;

5) забезпечує сталість та ефективність механізму державної влади при реалізації функцій та завдань держави;

6) запобігає узурпації влади, створюючи систему комплексних елементів контролю за діяльністю гілок державної влади;

7) гарантує основні права і свободи людей, тим самим створюючи базу для існування демократичної правової держави.» [6].

Такий підхід в цілому має право на існування, проте, якщо уважно проаналізувати характеристики, які наводить автор, то останні три у наведеному переліку радше є функціями системи стримування та противаг, аніж її характеристиками. Зокрема, «забезпечує сталість та ефективність

механізму державної влади при реалізації функцій та завдань держави» таке формулювання визначає саме напрямок впливу системи стримувань та противаг, а не особливістю даної конструкції, адже саме належне та ефективне функціонування механізму взаємного стримування гілок влади і забезпечує сталість, стабільність та ефективність функціонування держави в цілому та її механізму зокрема. Теж саме стосується і запобіганню узурпації влади та створення базиса для існування демократичної правової та соціальної держави.

В контексті аналізу функціонального призначення системи стримувань та противаг варто підтримати висновок Х. Забавської, яка пропонує виокремити такі функції системи стримувань і противаг: «1. Запобігання узурпації влади, недопущення одноосібного прийняття рішень та монополії на владу. 2. Забезпечення стійкості політичної системи суспільства та гарантування конституційного порядку. 3. Сприяння транспарентності діяльності органів державної влади. Повноваження владних органів є регламентовані нормативно-правовими актами, чітко розмежовані між гілками влади та створюють межі для запобігання зловживанням повноваженнями. 4. Забезпечення належного рівня прав і свобод людини та громадянина через незалежність судів та суддів, можливість повноцінного захисту інтересів суспільства через незаангажовану і незалежну судову гілку влади. 5. Демократизація процесів ухвалення владних рішень, лояльна конкуренція гілок влади, паритетні умови ухвалення владних рішень з урахуванням інтересів суспільства. У більш широкому контексті окремі науковці розглядають референдум як окремий елемент системи стримувань і противаг, як вияв народовладдя та стримування суспільства щодо законодавчої гілки влади. 6. Забезпечення високого рівня законності та наявності рівнозначної конституційної відповідальності гілок влади перед законом. 7. Зменшення можливостей для корупції, олігархізації, застосування адміністративного ресурсу та непотизму. [13, с. 72-73]. Такий підхід дає можливість визначити роль системи стримувань та противаг у

функціонуванні сучасної демократичної держави та сприйняти її як цілісну, функціональну систему.

Підбиваючи підсумки варто зазначити, що система стримувань і противаг виступає невід'ємним механізмом забезпечення стабільності конституційного ладу, оскільки вона гарантує баланс між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Завдяки взаємному стримуванню кожна гілка влади обмежена у можливості концентрувати владу у власних руках, що значно зменшує ризики узурпації повноважень та створює передумови для передбачуваності і контрольованості політичних процесів.

Функціонування системи стримувань і противаг сприяє ефективній реалізації принципу поділу влади, який є фундаментом демократичної та правової держави. Механізми взаємного контролю дозволяють гілкам влади реагувати на дії одна одної у межах закону, що знижує ймовірність політичних конфліктів та забезпечує дотримання верховенства права. Це, у свою чергу, підвищує ефективність державного управління і сприяє надійному захисту прав та свобод громадян.

Система стримувань і противаг також формує політичну культуру, орієнтовану на відповідальність і взаємозалежність інститутів державної влади. Взаємодія гілок влади не лише регулює їхні повноваження, а й стимулює пошук компромісів, що необхідно для стабільного та збалансованого розвитку держави.

Крім того, наявність такого механізму створює додатковий захист від небезпечних зловживань владою та надмірної концентрації повноважень. Стримування і противаги формують систему комплексного контролю, яка дозволяє своєчасно виявляти і коригувати дії, що можуть загрожувати правам громадян або цілісності держави.

Врешті-решт, система стримувань і противаг є не лише інструментом регулювання взаємодії гілок влади, а й фундаментальною основою для існування демократичної та правової держави. Вона забезпечує стійкість політичної системи, дозволяє органам влади діяти в рамках закону і

підтримує баланс між свободою, відповідальністю та ефективністю державного управління.

РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ РІВНОВАГИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

2.1. Верховна Рада України та Президент України у системі стримувань і противаг: інституційний баланс повноважень

Парламент і Президент посідають центральне місце у конструкції державної влади, формуючи вісь, на якій тримається баланс політичних інтересів, конституційних повноважень і механізмів взаємного контролю. У демократичній правовій державі взаємодія цих інституцій не зводиться до простого розмежування компетенцій: вона являє собою динамічний процес, у межах якого кожен орган здатний не лише реалізовувати власні функції, а й впливати на діяльність іншого в рамках встановлених Конституцією процедур. Саме тому аналіз співвідношення ролі парламенту та президента є необхідною передумовою для розуміння того, наскільки ефективною є система стримувань і противаг, закладена в українську модель державної влади.

Особливістю українського конституціоналізму є те, що співвідношення між парламентськими та президентськими повноваженнями неодноразово зазнавало змін під впливом політичних реформ, трансформацій форми правління та суспільно-політичної нестабільності. Зміни, які було внесено до Конституції України впродовж останніх років, як зазначалось у попередньому розділі не лише коригували обсяг влади кожного з інститутів, але й фактично випробовували на міцність механізми стримування між ними. Унаслідок цього українська модель характеризується поєднанням елементів парламентсько-президентської та президентсько-парламентської систем, що

зумовлює складну архітектуру взаємодії двох головних суб'єктів публічної влади.

Функціонування парламенту та президента як взаємних стримувальних центрів виявляється через широкий спектр процедур: законодавчу ініціативу, право вето та його подолання, можливість парламентського контролю над виконавчою владою, а також конституційно визначений інститут розпуску Верховної Ради. Водночас реальна динаміка застосування цих повноважень значною мірою залежить не лише від конституційних норм, а й від політичного контексту, співвідношення сил у парламенті, партійної структури та ступеня персоналізації політичного лідерства.

Дослідження парламентсько-президентської взаємодії у системі стримувань і противаг дозволяє оцінити, наскільки чинна модель влади здатна забезпечувати політичну стабільність, запобігати концентрації повноважень і підтримувати демократичний характер державного управління. Воно також дає можливість окреслити структурні дисбаланси, показати, як інституційні механізми працюють у кризових умовах, і виявити потенційні напрями їх удосконалення. З огляду на це аналіз взаємодії парламенту та президента постає невід'ємною складовою комплексного вивчення конституційної системи стримувань і противаг в Україні.

Конституційна модель державної влади в Україні передбачає специфічний характер взаємозв'язку між парламентом і президентом, який ґрунтується на відмінності їхніх конституційних статусів та функціонального призначення. Верховна Рада України «втілює волю українського народу як його представницький орган і діє від його імені» в межах публічного мандату. Президент, натомість, не здійснює представництва народу як політичної спільноти, оскільки його місце в системі влади визначене іншим змістом – він виступає символом державності та забезпечує її безперервність у внутрішньому і зовнішньому вимірах [17, с. 57].

Структурне розмежування компетенцій цих органів зумовлене тим, що парламент є інституцією, якій Конституція відвела виключні повноваження у сфері законотворення та яка формує один із базових елементів державної влади. Президент, своєю чергою, не включений до жодної з класичних гілок влади; його повноваження мають «надгалузевий характер» і спрямовані на забезпечення узгодженості функціонування всієї системи публічної влади.

Саме така первинна конституційна конструкція створює основу для їхнього взаємного впливу та обумовлює складну динаміку їхньої взаємодії. Відмінність у статусах і функціях породжує необхідність постійного балансування, що й формує діалектичний характер відносин між парламентом і президентом у межах системи стримувань і противаг.

І Верховна Рада, і Президент наділені значним повноваженнями по взаємному стримуванню. Умовно ці важелі взаємного впливу можна об'єднати у наступні групи: повноваження по взаємному урівноваженню в сфері законодавчого процесу; повноваження у сфері вирішення кадрових питань; повноваження у взаємному впливі на виконавчу гілку влади; повноваження у взаємному впливі на судову гілку влади; повноваження по достроковому припиненню повноважень; повноваження щодо дії особливих правових режимів.

Перша група повноважень є найбільш численною. Кожен із цих суб'єктів має вплив на діяльність іншого впродовж всього процесу створення законів.

Отже, Президент України у законодавчому процесі наділений такими повноваженнями: право законодавчої ініціативи (ст.93 Конституції України); повноваження щодо промульгації законів; право вето; право приймати участь у законодавчому процесі на всіх етапах розробки та розгляду законів. «Президент України виступає активним учасником законотворчої діяльності, використовуючи право законодавчої ініціативи, вносячи пропозиції щодо змісту проєкту закону при застосуванні права вето, підписує прийняті парламентом закони та публікуючи їх [33, с. 28].

Право законодавчої ініціативи, яким, відповідно до Конституції України наділено Президента України має ряд особливостей, які відрізняють його статус від інших суб'єктів, які наділені цим правом. Зокрема, Президент України єдиний серед суб'єктів права законодавчої ініціативи наділений правом визначати законопроект як невідкладний, що у наслідку такий законопроект, «після завершення його попереднього розгляду чи доопрацювання включається до порядку денного найближчого пленарного засідання Верховної Ради і розглядається позачергово» (ч.4 ст. 101 Регламенту Верховної Ради України)[47]. Дане право Президента можна вважати елементом системи стримувань та противаг у взаємовідносинах його з парламентом.

Право вето Президента України прямо не закріплене в Конституції України, проте у статті 94 та пункті 30 частини першої статті 106 містяться положення, які за своїм змістом є тим, що у світовій практиці називають «правом вето». Здійснення «системного аналізу цих конституційно-правових норм у контексті інших положень Основного закону, зокрема статей 1, 2, 8, 22», дозволило М. Марченко визначити його «правову сутність як інструмент захисту конституційного ладу. З огляду на доктрину поділу влади та принцип стримувань і противаг, право вето Президента виступає як механізм регулювання взаємодії гілок влади. Воно має відносний, а не абсолютний характер, що підкреслює його роль у системі взаємних стримувань і противаг гілок влади, забезпечуючи баланс між законодавчою та виконавчою гілками влади» [29, с. 455].

В свою чергу, В. Пархуць наголошує, що «право вето є одним із найважливіших конституційно-правових повноважень Президента України в механізмі стримувань і противаг в державній владі є органом, Президент України виступає гарантом не тільки прав і свобод людини і громадянина, а й дотримання Конституції України як акту установчого характеру» [29, с. 47].

Механізм вето Президента України у порівнянні з відповідними іноземними практиками, як вважають аналітики Національного інституту

стратегічних досліджень, є доволі потужним інструментом. «Після отримання закону Президент протягом п'ятнадцяти днів має можливість його підписати та офіційно опублікувати, або ж повернути до Верховної Ради України зі своїми аргументованими зауваженнями та пропозиціями для повторного розгляду. Якщо ж протягом цього терміну закон не буде повернений, він вважається прийнятим, підлягає підписанню Президентом і обов'язковому оприлюдненню» [35].

Ефективність вето Президента полягає в тому, що його подолання можливе лише за умови підтримки двох третин депутатів Верховної Ради. Така вимога робить право вето потужним механізмом впливу на законодавчий процес, оскільки навіть наявність простої більшості у парламенті не гарантує його скасування. Президент у такому разі не завжди може розраховувати на підтримку більшості депутатів для реалізації власного вето, що підкреслює стратегічний характер цього права та його роль у системі взаємних стримувань і протидій.

З практичної точки зору, це означає, що Президент може обмежувати ухвалення законів, які суперечать його політичній або конституційній позиції, змушуючи парламент до повторного розгляду та пошуку компромісних рішень. Таким чином, право вето виступає не лише як формальний юридичний інструмент, а й як дієвий засіб політичного впливу, що забезпечує баланс між законодавчою та виконавчою гілками влади та сприяє підтриманню стабільності конституційного ладу.

Відповідно до чинного законодавства «процедурними наслідками застосування Президентом права вето є скасування результатів голосування за закон в цілому та відкриття процедури його повторного розгляду у парламенті. Такий закон після його підготовки в головному комітеті розглядається позачергово на пленарному засіданні Верховної Ради України не пізніше як через 30 днів після його повернення з пропозиціями Президента, якщо Парламентом не ухвалено іншого рішення» [14, с. 96].

Три сценарії розгляду закону, який було повернуто Президентом є ознакою наявності відповідного повноваження Парламенту для забезпечення балансу та рівноваги у взаємовідносинах з Президентом. Перший сценарій «прийняття всіх пропозицій Президента й голосування за закон більшістю народних депутатів— тоді закон вважається ухваленим у цілому або в разі, коли пропозиція Президента стосується відхилення закону в цілому, – відхиленням; другий сценарій – повне відхилення пропозицій Президента та ухвалення закону в цілому не менш як двома третинами голосів народних депутатів (долання вето); третій – часткове прийняття пропозицій Президента під час розгляду та голосування за закон не менш як двома третинами голосів народних депутатів – закон вважається ухваленим із подоланням вето.» [14, с. 96].

Варто погодитись із аналітиками, що «Інститут президентського вето на політичному ринку є потужним засобом збереження існуючого статус-кво. Він дозволяє забезпечити таку розстановку сил, за якої парламент працюватиме на об'єднання, консолідацію.» [35].

Не менш значимими у вибудовуванні взаємодії між Президентом та Парламентом є наявні у них повноваження щодо призначення на ключові посади в державному механізмі.

Тут варто уточнити, що відповідно до положень статті 85 Конституції України Президентом вноситься подання лише щодо призначення особи на посаду (Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України), а також подання , і щодо призначення, і щодо звільнення осіб на такі посади: Голови Служби безпеки України; Голови Національного банку України; членів Центральної виборчої комісії; Генерального прокурора. Така відмінність обумовлена тим, що за чинної Конституції України передбачено саме парламентський спосіб формування уряду і його підзвітності, підконтрольності та відповідальності перед парламентом. Також слід уточнити, що є відмінність у реалізації

повноваження Президентом України щодо внесення подання на призначення особи на посаду Прем'єр-міністра України і зазначених міністрів у складі Кабінету Міністрів України. Якщо на посади зазначених міністрів Президент приймає рішення самостійно щодо кандидатур на ці посади, з огляду на його статус глави держави та верховного головнокомандувача, то на посаду Прем'єр-міністра кандидатуру він вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій.

Також система стримувань і противаг у відносинах Парламенту та Президента передбачає їх спільну участь, задля балансу впливу, при формуванні складу таких органів як Рада Національного банку України та Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.

Важливим компонентом системи стримувань та противаг між Президентом та Парламентом є повноваження обох суб'єктів достроково припиняти повноваження один одного. В Українській практиці були спроби Президента скористатись своїм правом дострокового припинення повноважень Верховної Ради України на підставі статті 90 Конституції України. Ситуація, що виникла у 2004 році, і в 2007 році засвідчила наявні проблеми з нормативно-правовою регламентацією цієї процедури, а саме відсутність її деталізації. На думку Н. Желих, Указ Президента про дострокове припинення повноважень Парламенту лише «проголошує про дострокове припинення ним повноважень парламенту, що виникли підстави для політико- юридичної відповідальності парламенту перед народом за бездіяльність, і відкриває юридичну процедуру реалізації цієї відповідальності через призначення позачергових виборів до Верховної Ради України» [12, с. 15]. Пори те, що кардинальних змін до законодавства внесено не було у 2019 році така спроба дострокового припинення повноважень Парламенту виявилась успішною. Як стверджує Н. Батанова в контексті аналізу інституту дострокового припинення повноважень Парламенту як застосування санкції конституційної відповідальності «У демократичній державі має бути не лише баланс повноважень органів публічної влади, а й

баланс відповідальності, у тому числі й конституційно-правової, за їх невиконання або ж неналежне виконання.» і з цим варто погодитись [1, с. 332].

На відміну від процедури дострокового припинення повноважень Верховної Ради України Президентом України, дострокове припинення повноважень Президента України законодавчим органом є деталізованою. Конституція України передбачає чотири підстави дострокового припинення повноважень Президента України і всі процедури такого припинення є парламентськими.

Особливої уваги в контексті дослідження функціонування системи стримувань і противаг заслуговує процедура імпідменту, яка є одночасно і юридичним механізмом позбавлення Президента недоторканості, і санкцією політичної і суспільної відповідальності. Більшість дослідників вважають процедуру імпідменту одним із ключових елементів системи стримувань і противаг [10, с. 325; 9, с. 35; 59, с. 119].

Закон детально регламентує процедуру притягнення Президента України до відповідальності, визначає загальні засади, принципи та етапи її реалізації. Процедура починається з ініціації, коли письмове подання більшості депутатів від конституційного складу парламенту направляється Голові Верховної Ради, який повідомляє про нього Президента та Конституційний Суд України; подання має містити повну та якісну аргументацію підстав для імпідменту. У разі ухвалення рішення про відкриття процедури створюється спеціальна тимчасова слідча комісія, основним завданням якої є проведення розслідування наявності фактів і обставин злочину та складання висновку про наявність або відсутність підстав для імпідменту. Наступним кроком є обрання спеціального прокурора, запропонованого ініціаторами імпідменту, та спеціальних слідчих, кандидатури яких вносять депутатські фракції; закон встановлює вимоги до цих посад, що включають освіту, володіння державною мовою, громадянство, стаж роботи та відсутність судимості. Далі відбувається пленарне засідання

Верховної Ради України, на якому спеціальна комісія представляє свій висновок, заслуховуються свідки, експерти та захисники Президента. На основі результатів розгляду формується проект постанови Верховної Ради, яка вважається ухваленою у разі підтримки не менше двох третин від конституційного складу парламенту. Паралельно Верховна Рада отримує висновки Конституційного Суду щодо дотримання Конституції та Верховного Суду щодо наявності ознак злочину. Рішення про звинувачення Президента вважається ухваленим при підтримці не менше двох третин конституційного складу, а імпічмент – при набранні трьох четвертих голосів. У разі неприйняття імпічменту Верховна Рада на пленарному засіданні письмово приносить вибачення Президенту та офіційно оприлюднює повідомлення в газеті «Голос України», при цьому повноваження спеціальної слідчої комісії припиняються. Процедура імпічменту також припиняється у разі добровільної відставки Президента України.

Проблемними аспектами реалізації процедури імпічменту залишаються «політизованість процесу, що створює ризик його використання для боротьби з політичними опонентами; складність процедури на етапі збору необхідної кількості голосів народних депутатів та досягнення вимог $2/3$ і $3/4$ голосів, що ускладнюється неповнотою конституційного складу парламенту і унеможливорює проведення голосування; недосконалість юридичних норм та нечітке розмежування між кримінальною та конституційною відповідальністю, незважаючи на рішення Конституційного Суду України, яке забороняє отождествлення кримінального процесу та процедури імпічменту; формулювання чітких підстав для імпічменту з юридичної точки зору; відсутність практичного досвіду, оскільки жоден Президент України досі не проходив процедуру імпічменту в повному обсязі; неповноцінність системи стримувань і противаг, адже на даний момент більшість конституційного складу парламенту формує одна партія, що реалізує інтереси Глави держави, а Верховна Рада та Президент призначають по шість суддів Конституційного

Суду України, через що ключові суб'єкти процедури не є повністю автономними у прийнятті рішень» [53, с. 155].

З такими висновками варто погодитись та додати наступне. Процедура імпічменту в Україні, попри її конституційне закріплення та законодавче врегулювання, залишається інституційно й практично недосконалою. Її слабкі місця проявляються насамперед у надмірній складності та багаторівневості, що значно ускладнює реальне застосування механізму політико-правової відповідальності глави держави. Високі кваліфікаційні вимоги щодо кількості голосів, необхідних на різних етапах процедури, у поєднанні з частою неповнотою конституційного складу парламенту фактично перетворюють імпічмент на малореалістичний інструмент.

Вирішального значення набуває й політичний чинник: домінування однієї політичної сили в парламенті та її політична орієнтація на Президента обмежують автономність ключових учасників процесу та знижують ефективність системи стримувань і противаг. Недостатня чіткість деяких юридичних приписів, зокрема щодо розмежування кримінальної та конституційної відповідальності, а також відсутність практики застосування процедури в повному обсязі додатково підсилюють її декларативний характер.

У сукупності ці чинники свідчать, що існуюча модель імпічменту не забезпечує ефективного механізму конституційної відповідальності Президента України. Це потребує подальшого нормативного вдосконалення, інституційного зміцнення та коригування процедури відповідно до принципів реального балансу влади.

Не можна залишити поза увагою ті елементи змісту взаємного стримування, які стосуються важелів впливу у вирішенні питання запровадження особливих правових режимів. Так, Президент України як «гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина» наділений повноваженнями щодо введення на території держави або окремих

місцевостях надзвичайного, воєнного стану чи оголошення у разі необхідності окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Реалізація даних повноважень обтяжена стримуванням з боку Верховної Ради України, яка затверджує укази Президента шляхом прийняття відповідних законів. Наявність у Верховної Ради України зазначеного важелю впливу обумовлено тим, що введення особливих правових режимів супроводжується обмеженням прав та свобод людини, а з врахуванням того, що п. 1 статті 92 Конституції України передбачає визначення «прав і свободи людини і громадянина, гарантій цих прав і свобод; основних обов'язків громадянина» виключно законом, Верховна Рада «є одним з головних органів державної влади, який під час воєнного стану спрямовує свою діяльність не лише на протидію зовнішньому ворогу, а й на гарантування прав і свобод людини та громадянина власної держави» [72, с. 140].

Коротко підсумовуючи варто сказати наступне. У взаєминах між Верховною Радою України та Президентом система стримувань і противаг виконує ключову стабілізаційну функцію, забезпечуючи розподіл влади та унеможливорюючи концентрацію державних повноважень в одному центрі. Однак ефективність цієї системи значною мірою залежить від політичної культури, якості правозастосування та дотримання конституційних процедур. У разі домінування однієї політичної сили або виникнення міжінституційних конфліктів механізми стримувань і противаг можуть втрачати дієвість. Тому важливим чинником стабільного функціонування державної влади є не лише формально закріплені конституційні інструменти, а й реальна спроможність Верховної Ради України та Президента застосовувати їх у межах демократичних стандартів і верховенства права.

2.2. Роль виконавчої влади в реалізації системи стримувань та противаг

Виконавча влада посідає центральне місце в механізмі здійснення державної влади, оскільки саме вона забезпечує реалізацію законів, практичне втілення державної політики та організацію повсякденної діяльності державного апарату. У конституційній моделі України виконавча влада функціонує у взаємодії з Президентом та Верховною Радою, що формує складну, але необхідну систему взаємних стримувань і противаг. Така система покликана запобігати узурпації повноважень будь-яким органом, забезпечувати ефективний контроль і водночас підтримувати належний баланс у відносинах між ключовими носіями публічної влади.

Особливе значення для стабільності державного управління має оптимальний розподіл компетенцій між Кабінетом Міністрів, Президентом та парламентом. Окреслення меж впливу кожного з цих суб'єктів дозволяє гарантувати узгодженість урядових рішень із законодавчою політикою та загальнодержавними цілями. Виконавча влада, з одного боку, залежить від парламентського контролю, а з іншого – взаємодіє з Президентом, який має важелі впливу на кадрові та стратегічні аспекти її діяльності.

У цьому контексті аналіз функціонування виконавчої влади в системі стримувань і противаг набуває особливої ваги, оскільки дає змогу виявити реальні механізми підтримання інституційного балансу, окреслити потенційні точки напруги та визначити умови, за яких виконавча влада може ефективно виконувати свої функції відповідно до принципів демократичної правової держави.

Місце Кабінету Міністрів України в системі стримувань і противаг обумовлюється його статусом вищого органу в системі виконавчої влади, який забезпечує безпосереднє здійснення державної політики та реалізацію законів. На відміну від Президента, чия діяльність у цій сфері має здебільшого арбітражний та координуючий характер, Уряд є постійно діючим центром управління, що визначає оперативність і сталість функціонування виконавчої гілки влади. Його інституційна природа поєднує елементи

підзвітності та самостійності: з одного боку, Кабінет Міністрів формується за участю Верховної Ради України та відповідає перед нею, а з іншого — здійснює державне управління автономно, що забезпечує необхідний баланс між політичним контролем і адміністративною незалежністю.

Ключ до осмислення змісту та природи виконавчої влади в межах доктрини поділу влад полягає у визначенні її взаємозв'язку та співвідношення з законодавчою владою. Саме це питання дозволяє вибудувати логічну модель їх взаємних стримувань і взаємодії.

Реалізація різних форм парламентського контролю за діяльністю Кабінету Міністрів є втіленням у практику системи стримування уряду та всієї вертикалі виконавчої влади в межах визначених Конституцією та законами України. Різноманіття форм парламентського контролю за діяльністю уряду спонукало науковців здійснити їх класифікацію. Ю. Козар та М. Гаріфулін пропонують таку класифікацію: «юридичний контроль – це контроль, який здійснюється парламентом і містить у собі депутатські звернення та інтерпеляції; інформаційний – вид контролю, до форм якого можна віднести заслуховування звітів та доповідей органів публічного управління, проведення «Днів уряду»; політичний контроль – до якого можна зазначити такі форми, як звільнення посадових осіб з посад, резолюцію недовіри уряду.» [19, с. 54]. Форму в якій реалізовується політичний контроль варто уточнити, а саме формою такого контролю є парламентська відповідальність уряду, яка релізується за допомогою висловлення недовіри та відставки уряду.

Цікавий підхід до аналізу парламентського контролю за діяльністю уряду пропонує Т. В. Саламаха, який зазначає, що парламентський контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України здійснюється у «три взаємопов'язані етапи, які реалізуються послідовно.

Перший — підготовчий етап, що включає планування і прогнозування контрольної роботи, визначення суб'єктно-об'єктної складової, предмету

контролю, його цілей та методів проведення, встановлення обмежень, а також визначення інструментів і засобів здійснення контрольних функцій.

Другий — контрольний етап, який передбачає порівняння діяльності з нормативними показниками, оцінку виконання цілей і державних програм, перевірку звітності, організацію перевірок, ревізій та інших контрольних заходів, визначення фактичного стану справ, виявлення відхилень і порушень, а також виконання інших дій контрольного характеру.

Третій — підсумковий етап, що включає проведення аналітичної роботи, систематизацію та узагальнення результатів контролю, прийняття рішень на основі отриманих даних у формі постанов, рекомендацій, пропозицій, висновків та інших документованих форм виконання ухвалених рішень» [56, с. 167-168]. Зокрема викликає сумнів визначення першого етапу здійснення контролю, оскільки у чинному законодавстві не передбачено здійснення контролю з боку Парламенту як планової діяльності. У даному випадку більш доречно говорити про визначення орієнтирів діяльності Кабінету Міністрів шляхом затвердження парламентом програми його діяльності, виконання якої і є об'єктом контролю законодавчого органу за Урядом. Схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України покликана «виявити такі нюанси, як: по-перше, не своєчасність реалізації урядом заходів, визначених у Програмі діяльності; по-друге, те, що спрямованість діяльності уряду не відповідає визначеним у Програмі або інших стратегічних актах, напрямам; по-третє, невідповідність отриманих у процесі реалізації Програми діяльності уряду або інших стратегічних актів запланованим у таких актах результатам.» [19, с. 55]. Невиконання Кабінетом Міністрів затвердженої Програми діяльності може стати підставою для парламентської відповідальності Уряду у вигляді висловлення резолюції недовіри і у наслідку відставку всього складу Кабінету Міністрів України. Проте, Конституція містить положення щодо обмеження Верховної Ради у зловживанні та не допускає розгляд питання про відповідальність Уряду

протягом року після схвалення нею Програми діяльності Кабінету Міністрів України.

Окрім цього, Верховна Рада України обмежена у можливості розглядати питання про відповідальність Кабінету Міністрів України «більше одного разу протягом однієї чергової сесії, або протягом останньої сесії Верховної Ради України». У даному випадку обмеження щодо частоти розгляду питання про відповідальність виступають у якості стримування у балансі владних повноважень Парламенту та Уряду.

Інститут відповідальності уряду перед парламентом формувався як інструмент, що одночасно виконує дві функції. Він забезпечує ефективну взаємодію законодавчої та виконавчої гілок влади у визначенні ключових напрямів державної політики та контролює результати їх реалізації. Крім того, цей механізм дозволяє притягнути уряд до відповідальності за невдачу або неефективну політику, водночас зберігаючи його стабільність і незалежність від короточасних політичних змін і коливань у складі парламенту.

Парламентська відповідальність уряду виступає одним із ключових інструментів впливу Верховної Ради на Кабінет Міністрів, адже покликана гарантувати «належне виконання ухваленої парламентом програми діяльності уряду». Водночас цей інститут виконує функцію «важливого механізму взаємного контролю та забезпечення узгодженості дій між органами законодавчої та виконавчої влади», спрямованих на стабільне й ефективне функціонування державної влади [3, с. 37].

Здійснюючи оцінку значення парламентської відповідальності уряду О. Совгиря справедливо звертає увагу на наступне: «По-перше, у даному випадку, йдеться про відповідальність влади перед суспільством. Можливість парламенту (представницького органу) притягти до відповідальності вищий виконавчий орган є особливо важливою з огляду на те, що виконавча влада – зважаючи на обсяг покладених на неї повноважень і функцій – акумулює значні матеріальні, фінансові, інформаційні, людські, силові та інші ресурси,

а тому мусить бути контрольованою задля попередження виродження режиму в тиранію. З цього погляду парламентська відповідальність уряду є лише одним із багатьох способів контролю законодавчої влади над виконавчою (разом із депутатськими запитами, інтерпеляцією, діяльністю парламентських комітетів, рахункової палати, омбудсманів, бюджетними повноваженнями тощо). По-друге, механізм парламентської відповідальності уряду у поєднанні зі своїм логічним доповненням – парламентською інвеститурою уряду, яка передбачала б вотум довіри одночасно й уряду, і його програмі, – є одним із вагомих стимулів для політекономічних сил пострадянських країн (зокрема України) до створення реальних і тривалих партій, а не тимчасових «засобів приходу в парламент». По-третє, наявність реального легального важеля впливу парламенту на уряд сприяє «детінізації» багатьох внутрішньо-владних процесів, зокрема розв'язанню конфліктів між урядом та фракціями парламенту» [60, с. 29].

Взаємо відносини в контексті функціонування системи стримувань та противаг не обмежуються лише питаннями контролю та відповідальністю Уряду перед Верховною Радою. Також варто звернути увагу на повноваження Кабінету Міністрів у законодавчому процесі.

Відповідно до ст. 93 Конституції України Кабінет Міністрів України наділений правом законодавчої ініціативи. За ним конституційно закріплено пріоритетне право внесення проєкту закону про державний бюджет. Відповідальність за формування та виконання держаного бюджету наділяє Кабінет Міністрів як суб'єкта законодавчої ініціативи додатковими можливостями впливати на законодавчий процес. Всі законопроєкти, реалізація яких потребує державного фінансування потребують експертного висновку Міністерства фінансів, тим самим уряд має можливість впливати на законодавчий процес. Такий висновок надається для всіх законопроєктів незалежно від суб'єкта, який його виніс.

Після аналізу взаємовідносин парламенту та уряду у контексті реалізації механізмів стримувань і противаг важливо розглянути інший

ключовий напрям — взаємодію Кабінету Міністрів із Президентом України. У цій площині баланс влади також забезпечується через систему контрольних та координаційних механізмів.

Одним із ключових механізмів реалізації взаємного контролю між Президентом та урядом є підписання актів урядом, яке в науковій та публіцистичній літературі часто називають контрасигнатурою. Хоча цей термін не вживається в Конституції України, він відображає суть механізму: обов'язок членів Кабінету Міністрів підписувати акти Президента забезпечує легітимність рішень та формує колегіальну відповідальність виконавчої влади. З погляду теорії стримувань і противаг, це слугує механізмом балансування влади, оскільки уряд бере участь у процесі ухвалення президентських актів і водночас контролює їх відповідність законодавству та державним пріоритетам. Без підпису відповідального члена уряду такі акти не набирають юридичної сили, що забезпечує узгодження дій Президента з урядом і підкреслює принцип співвідповідальності виконавчої влади. Це створює ефективний контроль і запобігає одноосібному використанню президентських повноважень.

Крім того, контрасигнатура має політичне значення, оскільки виступає інструментом захисту уряду від надмірної концентрації влади у руках Президента. Вона підвищує стабільність і прозорість державного управління, сприяє збалансованій взаємодії між Президентом та урядом і зміцнює систему стримувань і противаг у виконавчій гілці влади.

Чина Конституція, як зазначалось вище не містить термін «контрасигнатура», натомість у тексті використано словосполучення «скріплює підписами», що більш звичним є для українського слововживання. Так, у частині 4 статі 106 Конституції України міститься перелік повноважень видання актів в межах яких вимагає скріплення підписами Прем'єр-міністра України і міністра, який відповідальний за його виконання.

У редакції Конституції 1996 року перелік повноважень, які підпадали під дію процедури контрасигнатури включав дванадцять повноважень, проте,

як зазначають Шляхтун П.П. та Войчук А.Ю. «Попри такий широкий перелік повноважень Президента України, на які поширюється дія інституту контрасигнатури, реально цей інститут не був засобом впливу Прем'єр-міністра України на Президента України, противагою глави уряду главі держави. Через закріплений в Конституції України інститут політичної відповідальності Кабінету Міністрів України перед Президентом України з можливістю звільнення Президентом України Кабінету Міністрів України» [70, с. 98]. Наступні зміни, які були внесені до Конституції України суттєво скоротили перелік повноважень, які підлягають процедурі контрасигнатури до трьох повноважень, а саме: «призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; прийняття вірчих і відкличних грамот дипломатичних представників іноземних держав»; видання указів, якими затверджуються рішення Ради національної безпеки та оборони; «прийняття у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації - з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України». Але попри такий невеликий перелік повноважень на практиці виникають ситуації, як стверджує А. Єзеров, «коли, вводячи рішення Ради національної безпеки та оборони України в дію, Президент часто нехтує відповідним положенням Конституції України» [11, с. 55].

Але, якщо процедура контрасигнатури покликана стримувати Президента України Урядом, то задля балансу Президента наділено повноваженнями «зупиняти дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності» (п.15 ст.106 Конституції України). В даному випадку слід звернути увагу, що законодавець передбачив єдиний випадок коли суб'єкт звертається до Конституційного Суду із конституційним поданням і цьому передую

зупинення дій акту, в усіх інших випадках, щодо інших об'єктів конституційного контролю за конституційним поданням не передбачено можливості зупинення дії акту – об'єкту конституційного судового контролю. Це достатньо дієвий інструмент у арсеналі системи стримувань та противаг між Президентом України та Урядом.

Зазначений важіль впливу щодо актів Кабінету Міністрів України, в дещо іншому вигляді, але застосовується Президентом до актів органів виконавчої вертикалі. Так, відповідно до частин 8 ст. 118 Конституції України «рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України». Якщо акти Кабінету Міністрів Президент не може скасувати, а може лише зупинити їх дію до вирішення Конституційним Судом питання про їх відповідність чи невідповідність Конституції, то відносно актів голів місцевих державних адміністрацій має право їх скасувати.

Окрім того, здійснюючи аналіз взаємного впливу Президента і виконавчої влади не можна недооцінювати інструменти, якими володіє Президент щодо вирішення кадрових питань виконавчої влади. По-перше, це наявність «так званої президентської квоти» у складі Кабінету Міністрів – Міністра оборони та Міністра закордонних справ, кандидатури на посади яких вносить Президент України. По-друге, це порядок призначення на посади голів місцевих державних адміністрацій, які за поданням Кабінету Міністрів України призначаються і звільняються з посади. Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України.

Виконавча влада в Україні займає ключове місце в системі стримувань і противаг, оскільки саме вона реалізує державну політику, ухвалену парламентом, та здійснює адміністративне управління.

Система стримувань і противаг у сфері виконавчої влади проявляється через парламентський контроль, механізми інвеститури, вотум довіри та можливість притягнення уряду до відповідальності. Ці інструменти забезпечують ефективний зворотний зв'язок між законодавцем і урядом, дозволяють коригувати політику виконавчої влади та запобігати концентрації влади в руках одного суб'єкта. Водночас уряд залежить від Президента у питаннях формування складу, затвердження окремих рішень і підписання документів, що підкреслює взаємозв'язок і колегіальну відповідальність.

Інститут контрасигнатури є одним із найяскравіших прикладів механізму балансу між Президентом і урядом. Він підкреслює принцип співвідповідальності, забезпечує легітимність президентських рішень та виступає гарантом того, що виконавча влада не може діяти автономно без взаємної участі обох суб'єктів. Цей механізм сприяє підвищенню прозорості ухвалення рішень, стабільності виконавчої влади та зміцненню довіри між державними інститутами.

Отже, функціонування виконавчої влади в системі стримувань і противаг забезпечує збалансовану взаємодію між законодавчою та президентською гілками влади, водночас захищаючи державу від концентрації влади та надмірного політичного тиску. Ця система сприяє ефективному управлінню державними ресурсами та підтримує принцип верховенства права, що є основою стабільного і демократичного конституційного ладу.

2.3. Місце судової гілки влади у функціонуванні системи стримувань та противаг

Система взаємодії між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади є фундаментальною для функціонування правової держави та

підтримання демократичних принципів. Така взаємодія має на меті забезпечити ефективне виконання повноважень кожної гілки влади, дотримання конституційних норм та гарантій прав і свобод громадян. Водночас вона створює механізми контролю та балансу, які дозволяють запобігати перевищенню повноважень окремих органів і сприяють стабільності політичної системи.

Судова влада відіграє ключову роль у системі стримувань і противаг, забезпечуючи баланс між законодавчою та виконавчою гілками влади. Вона виступає незалежним арбітром, який контролює відповідність рішень інших органів влади Конституції та законам України, тим самим запобігаючи зловживанню владою та концентрації повноважень у руках окремих суб'єктів. Функціональна автономія судової влади створює умови для реального контролю за дотриманням конституційних норм, захисту прав і свобод громадян і стабільності державного ладу.

У контексті системи стримувань і противаг суди виконують роль нейтрального арбітра, який здатен обмежувати надмірні дії законодавчої та виконавчої гілок влади. Завдяки своїй здатності здійснювати правосуддя незалежно від політичного тиску, судова влада забезпечує ефективний механізм перевірки конституційності законів, указів Президента та рішень уряду. Таким чином, вона не лише контролює, але й стимулює взаємну відповідальність органів влади перед суспільством.

Крім того, судова влада виступає гарантом верховенства права та стабільності політичної системи. Її діяльність формує зворотний зв'язок між гілками влади, дозволяючи врівноважувати інтереси держави та громадян. У цьому сенсі суди не лише реагують на порушення, а й попереджують потенційні конфлікти між парламентом, Президентом та урядом, що робить їх невід'ємним елементом системи стримувань і противаг.

У науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття «судова влада», що зумовлює різноманітність її трактувань. У юридичних дослідженнях зазвичай виділяють три основні підходи. Перший —

«інституційний або організаційний — зосереджується на структурі судової системи та принципах її організації, визначаючи судову владу як сукупність судових органів і установ, які здійснюють правосуддя».

Другий підхід — функціональний — «акцентує увагу на призначенні судової влади і ототожнює її з її основною функцією, тобто правосуддям; за цією концепцією судова влада розглядається як сукупність повноважень суду зі здійснення правосуддя, що реалізується через розгляд та вирішення справ у встановленій законом процесуальній формі».

Третій, «організаційно-функціональний (змішаний) підхід, поєднує елементи обох попередніх, трактуючи судову владу як систему судових органів, створених згідно з законом, які наділені виключними повноваженнями щодо розгляду та вирішення юридично значимих справ у процесуальній формі, що породжують юридичні наслідки» [67, с. 24]. Конституція України після внесення змін 2016 року, на думку О.Є. Проць, «залишила без змін функціональний підхід до тлумачення судової влади» [42, с.4].

Залишаючи детальний аналіз підходів до розуміння судової гілки влади для окремого дослідження, в межах тематики нашого дослідження варто більш детально зупинитись на конкретних інструментах впливу судової гілки влади на Парламент, Уряд та Президента.

Традиційно в науковій юридичній літературі будь-який контроль з боку інших гілок влади за діяльністю судової влади здебільшого не визнається, оскільки він розглядається як потенційна загроза її незалежності та неупередженості. Судова влада покликана діяти автономно, вільно від політичного чи адміністративного тиску, що випливає зі змісту принципу поділу влади та конституційних гарантій незалежності суддів. Саме тому на рівні доктрини та законодавства чітко розмежовується допустимий інституційний вплив (наприклад, визначення організаційних засад функціонування судової системи) та недопустимий контроль, який міг би втручатися у здійснення правосуддя по суті.

Наголос робиться на тому, що судова влада є самодостатньою у вирішенні питань правозастосування, а оцінка її діяльності може здійснюватися лише в межах встановлених процедур — судового перегляду рішень вищими інстанціями або конституційного контролю. Участь інших гілок влади у формуванні та забезпеченні функціонування судів допускається лише в частині організаційного адміністрування системи правосуддя (фінансування, визначення структури судів, процедур добору суддів), але не у сфері ухвалення рішень чи впливу на зміст правосуддя. Саме такий підхід забезпечує баланс між необхідністю інституційної взаємодії та гарантіями реальної незалежності судової влади.

Як справедливо зауважує Ю. О. Ремєскова «На перший погляд, реалізація принципу незалежності суддів має виключати будь-який контроль над судами з боку інших органів влади. Однак будь-яка незалежність не може бути абсолютною. Суд у правовій державі має насамперед підпорядковуватися закону.» [48, с. 47].

Судова влада на кожному історичному етапі розвитку держави має відповідати суспільному очікуванню щодо «оперативного, якісного та справедливого розв'язання правових конфліктів» — як між учасниками приватноправових відносин, так і у спорах із державою, яку представляють компетентні органи публічної влади.

Водночас суди зобов'язані підтримувати «баланс між публічними та приватними інтересами», гарантуючи, що кожна справа буде вирішена відповідно до принципів «верховенства права та законності» [57, с. 20].

Попри те, що судова влада функціонує як відносно автономна гілка, її реальні можливості значною мірою формуються впливом інших органів державної влади. Зокрема, «законодавча влада визначає структуру судової влади, статус суддів, а також унормовує організаційні засади діяльності судової системи» [16, с. 308].

У свою чергу, «роль виконавчої влади щодо судової полягає у матеріально-технічному забезпеченні», створенні необхідних умов для

роботи судів та підтриманні інфраструктури, від якої залежить ефективність здійснення правосуддя [16, с. 308].

При визначенні місця судової влади у системі взаємодій з іншими органами державної влади І.Марочкін пропонує виходити з наступних ключових засад: «Насамперед, суди покликані виступати стабілізаційним чинником у системі державного управління, підтримуючи інституційний баланс між законодавчою та виконавчою гілками влади. Саме вони забезпечують неперервність дії механізму стримувань і противаг, наглядають за дотриманням принципу верховенства права та виконанням конституційних приписів усіма суб'єктами публічної влади. У низці ситуацій судові органи фактично виконують функцію нейтрального арбітра або посередника, спроможного врегулювати суперечності між законодавчим і виконавчим сегментами державної влади.

Водночас будь-які форми інституційної взаємодії суду з іншими гілками влади повинні суворо ґрунтуватися на конституційному принципі незалежності суддів. У його функціональному розумінні це означає повну самостійність судових органів у реалізації покладених на них повноважень — від ухвалення рішень до внутрішньої організації своєї діяльності. У рамках правової держави будь-які спроби стороннього впливу на суд чи тиску на суддів під час відправлення правосуддя визнаються несумісними з вимогами законності, а тому є недопустимими. Саме неупередженість і автономність судової влади забезпечують дієвість механізму конституційного контролю та підтримують довіру суспільства до правосуддя» [61, с. 29-30].

На підставі зазначеного можна виокремити кілька ключових напрямків.

По-перше, суди реалізують «функції із захисту прав і свобод людини та забезпечують розгляд і вирішення спорів», що виникають між різними учасниками суспільних відносин, виконуючи тим самим загальнодержавну місію підтримання правопорядку.

По-друге, судові органи уповноважені виступати «арбітрами у конфліктах між окремими гілками влади», включно з врегулюванням

суперечностей між найвищими органами держави, коли такі спори набувають конституційного чи правового значення.

По-третє, судова влада має повноваження, передбачені законом, щодо «скасування незаконних та неправових актів органів державної влади», якщо відповідний спір ініційовано належним суб'єктом. Через цю функцію суд виступає дієвим механізмом контролю за діяльністю публічної влади та гарантом дотримання принципу верховенства права [61, с. 30].

Запропоновані авторами монографії напрямки не вичерпуються лише здійсненням судами виключно функції правосуддя. В контексті аналізу системи стримувань і противаг між судовою гілкою влади і законодавчою варто зауважити, що всі органи, які входять до судової системи діють та реалізують функцію правосуддя на підставі законів, які приймає Верховна Рада України. Конституція дає вищому органу в системі судів України право на звернення до Конституційного суду з конституційним поданням щодо законів, інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України для вирішення питання щодо їх відповідності Конституції України.

Окрім того, Верховний Суд є суб'єктом, участь якого передбачена у двох процедурах дострокового припинення Верховною Радою України повноважень Президента України: у випадку неможливості виконання Президентом України повноважень за станом здоров'я та у випадку реалізації парламентом процедури усунення з поста Президента України в порядку імпічменту. Участь у зазначених парламентських процедурах Верховного Суду є цілком логічним з огляду на принцип поділу влади та обумовлену формою правління модель системи стримувань і противаг. І в першому випадку дострокового припинення повноважень, і в другому Верховний Суд реалізує повноваження, які впливають з його природи як органу судової влади.

При встановленні Верховною Радою України неспроможності виконання Президентом України своїх повноважень Верховний Суд

встановлює факт, який має юридичне значення, а саме неспроможність виконання повноважень за станом здоров'я на підставі медичного висновку.

Роль Верховного Суду у реалізації процедури імпічменту полягає в здійсненні оцінки дій Президента, а кажучи іншими словами здійснює кваліфікацію.

Наведені приклади участі Верховного Суду у парламентських процедурах, які пов'язані із вирішенням питання Парламентом щодо дострокового припинення повноважень Президента, дають підстави зробити висновок про те, що Суд обмежує Парламент у можливому перевищенні повноважень.

Невирішеним питанням залишається участь Верховного Суду у законопроектній роботі, зважаючи на те, що відповідно до частини другої статті 35 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [40], на що звертає увагу С.Пушкар, Верховний Суд здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики, надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою, але як справедливо ставить питання науковець «яким же чином унормувати успішне «включення» в законотворчий процес результатів законопроектної роботи Верховного Суду, адже частиною першою статті 93 Конституції України визначено лише трьох суб'єктів законодавчої ініціативи: Президента України, народних депутатів України та Кабінет Міністрів України. Іншими словами, актуальний та ґрунтовно опрацьований з власної ініціативи чільними органами судової влади законопроект в умовах чинного законодавства ризикує стати заручником дискреційних повноважень когось із суб'єктів законодавчої ініціативи та не бути зареєстрованим у Верховній Раді України для початку його розгляду за відповідною процедурою» [46, с. 133]. В контексті наведених положень законодавства питання справедливе та нагальне.

Судова влада посідає особливе місце в системі стримувань і противаг, оскільки забезпечує правову рівновагу між політичними центрами сили та перешкоджає узурпації державних повноважень будь-якою з гілок влади. Її ключове призначення полягає в тому, щоб шляхом незалежного й неупередженого правосуддя гарантувати дотримання Конституції, обмежувати свавілля органів влади та захищати права і свободи людини — цінності, що становлять фундамент демократичного правопорядку.

Водночас судова гілка виконує функцію арбітра у вертикальних і горизонтальних конфліктах влади, зокрема вирішує спори щодо компетенції, перевіряє відповідність актів виконавчої та законодавчої влади Конституції й законам, а також застосовує механізми юридичної відповідальності в разі виходу інших органів за межі своїх повноважень. Через це суди фактично стають гарантом стабільності інституційної взаємодії, забезпечуючи передбачуваність та правову визначеність у діяльності державного апарату.

Роль судової влади у системі стримувань і противаг проявляється також у тому, що її незалежність — як організаційна, так і функціональна — слугує запобіжником політичного впливу на правосуддя та зміцнює довіру суспільства до держави. Реалізуючи виключне повноваження здійснювати правосуддя, суди формують правові стандарти поведінки органів публічної влади, що підсилює їхню відповідальність і забезпечує належне функціонування демократичної системи. Саме тому судова гілка влади є ключовим елементом конституційної архітектури, без якого ефективне функціонування механізму стримувань і противаг є неможливим.

2.4. Місце Конституційного Суду України у реалізації системи стримувань та противаг

Конституційний Суд України з часу свого створення був включений в систему взаємного стримування та противаг між гілками влади. На момент конституційного закріплення свого статусу він формально був віднесений до судової гілки влади та з самого початку заснування виконував значну роль у забезпеченні балансу сил між різними центрами публічної влади і часто виступав у ролі арбітра в суперечках між владними суб'єктами. Модель, яка була першо початково втілена давала можливості Суду вирішувати конфлікти у правовій площині та правовими способами.

Після внесення змін до Конституції України у 2016 році інституційний статус Конституційного Суду набув принципово нового значення не лише з техніко-юридичного, а й з концептуального погляду. Фактичне вилучення Суду зі структури судової влади змістило акценти у розумінні природи конституційного контролю, що призвело до формування нової доктринальної дискусії — чи є Конституційний Суд України судовим органом, чи особливою державною інституцією, яка стоїть осторонь класичної тріади влади. Така невизначеність не є лише теоретичною проблемою: вона безпосередньо впливає на механізми взаємодії органів влади, обсяг їхніх повноважень і реальну дієвість системи стримувань і противаг, що у перехідних демократіях, до яких належить Україна, має критично важливе значення [36, с. 60].

Сучасна модель конституційного правосуддя в Україні формально відокремлює Конституційний Суд України від судової системи, однак не позбавляє його притаманних судовим органам рис: процедурної самостійності, незалежності суддів, колегіальності, офіційного тлумачення Конституції та ухвалення рішень, які мають загальнообов'язковий характер. У світовій практиці такі елементи притаманні органам, що традиційно

вважаються частиною судової влади. Натомість українська модель рухається у напрямку створення особливої інституції «*sui generis*», що перебуває на перетині трьох гілок влади, виконуючи їх арбітражні та гарантійні функції. Саме ця проміжна, «гібридна» природа Суду й ускладнює його чітку класифікацію в системі державної влади [55, с. 39].

У доктрині неодноразово підкреслювалося, що орган конституційної юрисдикції виконує роль «охоронця Конституції», і саме ця функція фактично піднімає його над традиційним поділом влади. Рішення Суду здатні впливати як на сферу законодавства, так і на діяльність виконавчої влади, а також визначати межі повноважень інших суб'єктів публічної влади. Таким чином, Конституційний Суд України виступає ключовим інструментом забезпечення балансу між гілками влади, запобігає узурпації та формує стандарти конституційної поведінки. За таких умов надзвичайно важливо забезпечити чітку інституційну роль Суду, яка б унеможливлювала зовнішній тиск і водночас не створювала простору для внутрішньої сваволі або надмірної автономізації. У цьому контексті слушним є запитання «Як і хто уповноважений обмежувати Конституційний Суд України у разі виникнення загрози перевищення останнім своїх повноважень?».[62, с. 35]

Загалом конституційна реформа 2016 року позбавила Конституційний Суд України формального статусу частини судової влади, але водночас значно підсилила його гарантійно-контрольні повноваження. Відтак постає завдання виробити цілісну концепцію функціонування Конституційного Суду України в оновленій системі публічної влади, яка б відповідала потребам правової визначеності, стабільності конституційного ладу та дієвої моделі стримувань і противаг.

Попри існуючі проблеми із визначенням місця Конституційного Суду в тріаді гілок державної влади він зберіг основний інструмент, який здатен забезпечити баланс у хиткій рівновазі. Одним із ключових інструментів впливу Конституційного Суду України на найвищі органи державної влади в рамках системи стримувань і противаг є його повноваження щодо оцінки

конституційності нормативних актів та рішень, ухвалених Верховною Радою України, Президентом України та Кабінетом Міністрів України. У разі визнання акта неконституційним він втрачає чинність, що автоматично обмежує можливості органів влади діяти поза межами Конституції [71, с. 116].

Рішення Конституційного Суду є остаточними і не підлягають оскарженню жодним із вищезгаданих органів, що надає суду унікальний статус у системі стримувань і противаг. Водночас «судді Конституційного Суду не несуть персональної юридичної відповідальності за ухвалені рішення», що забезпечує їм максимальну незалежність у здійсненні конституційного контролю [71, с. 116].

Конституційний Суд України, здійснюючи конституційний контроль, виступає своєрідним «арбітром, призначеним для вирішення спорів щодо компетенції вищих органів державної влади та забезпечення дотримання закріпленого в статті 6 Конституції України принципу поділу влади». Проте його діяльність охоплює не лише «перевірку конституційності законів чи актів, а й здійснення офіційного тлумачення Конституції», що дає змогу ліквідувати «неоднозначності у розумінні її норм, зокрема тих, що регулюють статус, повноваження та взаємодію органів державної влади» [27, с. 82].

Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України має ключове значення для забезпечення єдності правозастосування та правової визначеності. Через офіційне тлумачення положень Конституції Суд знімає неоднозначності у розумінні її норм, що особливо важливо для статей, які регламентують повноваження та взаємодію органів державної влади. Така діяльність дозволяє усунути прогалини у законодавстві та встановити однозначні критерії для застосування правових норм у практиці державних органів.

Через інтерпретаційну функцію Конституційного Суду України забезпечується гармонізація взаємодії між гілками влади. Визначаючи межі компетенції парламенту, уряду та Президента України, Суд створює правову

основу для системи стримувань і противаг. Його висновки допомагають уникати конфліктів між органами державної влади та запобігають можливому перевищенню повноважень, що зміцнює конституційний лад і підтримує принцип верховенства права.

Крім того, офіційне тлумачення Конституції Конституційним Судом сприяє стабілізації політико-правових процесів у державі. Прецеденти, сформовані у ході інтерпретаційної діяльності, використовуються для вирішення спорів у майбутньому та стають орієнтиром для законодавців і посадових осіб. Це підвищує передбачуваність правових рішень, зміцнює довіру громадян до державних інституцій та підтримує баланс між публічними інтересами й інтересами окремих суб'єктів влади.

Не можна обійти увагою, в контексті дослідження формування та використання Конституційним Судом України доктрини «політичного питання». Доктрина «політичного питання» в практиці Конституційного Суду України відіграє роль своєрідного фільтра, який дозволяє Суду самообмежитися у справах, де предметом оскарження є переважно політичні дії або рішення, що належать до компетенції політичних гілок влади, а не до сфери чіткого правового регулювання.

За цією доктриною, коли спір має переважно політичний характер – наприклад, стосується формування коаліції, виборчого бар'єра чи організаційних рішень – Конституційний Суд України може відмовитися від розгляду або утриматися від втручання, оскільки такі питання, на думку Суду, належать до прерогативи законодавця або виконавчої влади, а не до судової юрисдикції.

Запровадження такої доктрини на практиці має подвійне значення для системи стримувань і противаг: з одного боку – вона убезпечує Суд від втягування у гострі політичні конфлікти, де рішення, попри правову природу, можуть сприйматися як політичні. Це посилює незалежність судової гілки та захищає її від звинувачень у політизації. З іншого боку – надмірне або непрозоре застосування доктрини політичного питання створює ризик

безвідповідальності інших гілок влади, оскільки деякі спірні питання з юридичними наслідками залишаються поза правовим контролем. Саме такий баланс – між втручанням і утриманням – робить доктрину політичного питання критичною, але водночас конфліктною частиною практики Конституційного Суду України.

Практичні наслідки застосування доктрини «політичного питання» це відсутність чітких критеріїв, які визначали б, коли питання є «політичним», а коли – «правовим». Наприклад, у рішенні № 1-рп/1998 року (справа про прохідний бар'єр) Конституційним судом було обґрунтовано доктрину політичної доцільності. Хоча, як стверджує М. Савчин, у таких прикладах «слід говорити про доктрину політичного питання, сутність якого зводиться до відмови у вирішенні органом конституційної юстиції суперечки, яку неможливо вирішити за допомогою юридичних засобів, оскільки вона стосується особливостей перебігу політичного процесу (результати політичних консультацій щодо висунення конкретного кандидата у якості прем'єр-міністра), використання парламентом розсуду при визначенні певної моделі правового регулювання за результатами суспільно-політичних дебатів.» [54, с. 81].

З огляду на це, застосування доктрини політичного питання у діяльності Конституційного Суду України стає випробуванням для системи стримувань і противаг: з одного боку – воно необхідне, щоб зберегти незалежність суду й уникнути його перетворення на політичний інструмент, з іншого – без чітких критеріїв відбору справ це може підривати ефективність правового контролю над владою. Саме тому для стабільної та справедливої конституційної юрисдикції важливо розробити чіткі методологічні підходи та стандарти, які допомогли б розрізняти політичне і правове, зменшуючи ризик зловживань і підсилюючи довіру до суду.

Таким чином, Конституційний Суд України функціонує як автономний елемент державної влади, який не має прямої противаги серед інших органів. Його роль у системі стримувань і противаг полягає не лише у контролі за

відповідністю дій влади Конституції, але й у забезпеченні стабільності та передбачуваності правового поля в державі.

Будучи вищим органом державної влади та водночас судовим інститутом, Конституційний Суд України функціонує поряд із Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів, виконуючи роль, що за певними ознаками перевищує звичайні контрольні повноваження цих органів, оскільки їхні контрольні функції є похідними від основних завдань. Конституційний Суд має право визнавати неконституційними акти Президента, законодавчі акти парламенту та постанови Кабінету Міністрів. Крім того, за поданням Верховної Ради Суд надає офіційний висновок щодо дотримання конституційної процедури розгляду справ про імпічмент Президента України також до повноважень Конституційного Суду належить вирішення питання щодо відповідності вимогам статей 157, 158 Конституції України Закону про внесення змін до Конституції України. Щодо останнього повноваження варто додати наступне. Конституційний Суд оцінює не лише дотримання парламентом змістовних вимог, а й чи не порушив останній процедури внесення змін, в тому числі і дотримання темпоральних вимог щодо частоти внесення змін Верховною Радою того ж скликання, а також чи пройшов рік з моменту розгляду закону, який не було прийнято. Це виступає суттєвим запобіжником у намаганні парламенту безконтрольного законотворення, а точніше нестабільного.

У рамках системи стримувань та противаг, діяльність усіх органів державної влади, включно з Конституційним Судом, повинна здійснюватися в межах чітко визначених повноважень та з дотриманням принципу поділу функцій влади. Саме цей принцип забезпечує, що навіть арбітражна роль Суду не перетворюється на концентрацію влади, а служить гарантом балансу та взаємоконтролю між гілками влади.

Таким чином, виступаючи посередником у суперечках між органами влади, Конституційний Суд України не має необмеженої влади і функціонує у

межах, визначених Конституцією та законами України, виконуючи роль гаранта правового порядку та конституційної стабільності держави.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження можна зробити ряд узагальнюючих висновків.

Принцип поділу влади займає центральне місце в системі принципів організації та здійснення державної влади. Він визначає базові межі повноважень законодавчої, виконавчої та судової гілок, створюючи умови для їх незалежного функціонування та взаємного контролю. На відміну від інших принципів, таких як законність, ефективність чи прозорість, які забезпечують якісне та раціональне виконання функцій державного апарату, принцип поділу влади встановлює структурні і функціональні рамки для всіх органів влади. Він слугує фундаментом для реалізації механізмів стримувань і противаг, визначаючи правила взаємодії та взаємного обмеження повноважень, що, у свою чергу, гарантує стабільність конституційного ладу та захист прав і свобод громадян.

Принцип поділу влади, як базовий орієнтир організації державної влади, тісно пов'язаний із системою стримувань і противаг. Він забезпечує не лише формальне розмежування повноважень між гілками влади, а й створює механізми, за допомогою яких кожна гілка може контролювати та коригувати діяльність інших. Це формує баланс між інтересами держави, політичними силами та суспільством.

Зроблено висновок, що зміст системи стримувань і противаг залежить від ряду факторів, серед яких варто виокремити форму правління (впливає на більшу концентрацію важелів впливу, або в руках Президента, або в руках парламенту), форму територіального устрою (впливає на розподіл влади як в горизонтальній так і вертикальній площинах), політичні традиції, правова культура тощо.

Система стримувань і противаг в Україні виступає ключовим механізмом забезпечення стабільності конституційного ладу та ефективного функціонування державних інститутів. Вона визначає взаємні межі

повноважень законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, створюючи правові рамки для їх взаємного контролю. Саме завдяки цій системі унеможлиблюється надмірна концентрація влади в одній гілці, що запобігає узурпації державної влади та гарантує верховенство права.

Підсумовуючи, можна зазначити, що у відносинах між Верховною Радою України та Президентом система стримувань і противаг відіграє ключову роль у підтримці політичної стабільності, забезпечуючи розподіл владних повноважень та запобігаючи їх надмірній концентрації в одному центрі. Водночас ефективність цієї системи значною мірою визначається рівнем політичної культури, якістю правозастосування та дотриманням передбачених Конституцією процедур. У ситуаціях, коли домінує одна політична сила або виникають конфлікти між інститутами влади, механізми стримувань і противаг можуть втрачати свою дієвість. Отже, для стабільного функціонування державної влади важливим є не лише формальне закріплення конституційних інструментів, а й реальна здатність Верховної Ради та Президента використовувати їх у межах демократичних принципів та верховенства права.

Система стримувань і противаг по лінії участі Кабінету Міністрів України характеризується наявністю потужних важелів впливу з боку парламенту у вигляді парламентського контролю за діяльністю уряду та парламентської відповідальності уряду, в свою чергу Конституція передбачила механізми захисту від свавільного впливу парламенту у вигляді обмежень у використанні права висловлення резолюції недовіри.

У взаємовідносинах між Кабінетом Міністрів України та Президента наявними та дієвими є з боку уряду інститут контрасигнатури, а з боку Президента вирішення кадрових питань (призначення на посади) та інструмент стримування у вигляді права Президента зупиняти дію актів уряду з ознак їх неконституційності. Інститут контрасигнатури, хоча і не закріплений прямо у Конституції, слугує додатковим елементом стримувань і противаг, оскільки передбачає контроль уряду за президентськими актами. Це

створює додатковий рівень перевірки та сприяє зменшенню ризику зловживання президентськими повноваженнями, підтримуючи баланс між законодавчою та виконавчою владою.

Судова влада займає особливе місце в системі стримувань і противаг, оскільки виступає гарантом правової рівноваги між різними центрами політичної сили та запобігає концентрації державних повноважень у будь-якій з гілок влади. Її основне завдання полягає у забезпеченні дотримання Конституції через незалежне та неупереджене правосуддя, стримування можливого свавілля органів влади та захист прав і свобод людини, що є фундаментальними засадами демократичного правопорядку.

Незалежність судової влади, як організаційна, так і функціональна, слугує важливим запобіжником від політичного впливу на правосуддя та зміцнює довіру суспільства до державних інститутів. Виконуючи виключне повноваження здійснювати правосуддя, суди формують стандарти правомірної поведінки для органів публічної влади, підвищуючи їхню відповідальність та забезпечуючи ефективне функціонування демократичної системи. Саме тому судова гілка влади є невід'ємною складовою конституційної системи, без якої механізм стримувань і противаг не може працювати ефективно.

Конституційний Суд України, будучи одночасно вищим органом державної влади та судовим інститутом, функціонує поряд із Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів, виконуючи роль, яка в певних аспектах перевищує звичайні контрольні повноваження цих органів, оскільки їхні контрольні функції є похідними від основних завдань.

Суд має повноваження визнавати неконституційними акти Президента, законодавчі акти Верховної Ради та постанови Кабінету Міністрів, що робить його ключовим елементом системи стримувань і противаг. Крім того, за поданням Верховної Ради Конституційний Суд надає офіційний висновок щодо дотримання конституційної процедури при розгляді справ про

імпічмент Президента, забезпечуючи законність і правову визначеність під час реалізації цього надзвичайно важливого механізму.

Незважаючи на наявність законодавчо закріплених механізмів стримувань і противаг, в Україні спостерігаються проблеми їх ефективності. Домінування окремих політичних сил у парламенті та уряді, а також відсутність практичного застосування повного механізму імпічменту, ускладнюють повноцінне функціонування системи стримувань. Це підкреслює необхідність розвитку правової бази та вдосконалення процедур контролю.

Загалом, ефективне функціонування системи стримувань і противаг в Україні вимагає комплексного підходу: зміцнення незалежності судової влади, підвищення політичної культури суб'єктів влади, активного залучення громадськості та медіа, а також вдосконалення правових механізмів контролю. Лише за таких умов можлива стабільність, прозорість та демократичний розвиток держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батанова Н. Проблеми конституційно-правової відповідальності Верховної Ради України в контексті зарубіжного досвіду. *Правова держава*. 2023. Випуск 34. С.326-336.
2. Бедрій М.М., Олійник Ю.В. Ідейно-історичні витоки концепцій правової держави та верховенства права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2025. С. 3-11.
3. Безпалюк В. А. Відповідальність виконавчої влади в Україні (на прикладі Кабінету Міністрів України). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Том 2. С.36-39.
4. Бородін І. Історико-теоретичні аспекти становлення і розвитку теорії поділу державної влади. *Юридичний вісник*. 2021. №1 (58). С. 38 44.
5. Бурдай Ю.Ю. Історична основа започаткування концепції поділу влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 58-61.
6. Вацик Ю. Система стримувань і противаг як спосіб організації влади в сучасних республіканських формах правління: питання теорії та практики. URL.: <https://naub.oa.edu.ua/systema-strymuvan-i-protyvah-yak-sposib-orhanizatsiji-vlady-v-suchasnyh-respublikanskyh-formah-pravlinnya-pytannya-teoriji-ta-praktyky/>.
7. Веніславський Ф. Правове обмеження державної влади — необхідна передумова стабільності конституційного ладу. *Право України*. 2010. № 6. С. 108-116.
8. Войчук А. Ю. Система стримувань і противаг в Україні за Конституцією 1996 року. *Актуальні проблеми політики*. 2025. Вип. 75. С. 125-130.
9. Гедульянов В. Е. Імпічмент Президента України: сучасний стан та завдання для наступного етапу конституційної реформи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 6. С.33-37.

10. Даніч С.А., Стеблянка А.В. Імпічмент Президенту України в світлі положень конституційного законодавства: міф чи реальність?. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 328-331.
11. Єзеров А.А. Сучасні проблеми конституційно-правової організації виконавчої влади. *Право України*. 2010. № 2. С. 51–59.
12. Желих Н.М. Повноважність Верховної Ради України як необхідна умова здійснення її конституційних повноважень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 13-15.
13. Забавська Х.Ю. Особливості становлення та функціонування системи стримувань і противаг між гілками влади в умовах демократизації політичної системи України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «052 – політологія». Львів, 2020. 217 с.
14. Законотворчий процес у сфері оборони. Аналітичний звіт Лабораторії законодавчих ініціатив. URL.: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2025/08/ali_report_legislative_process_defence2025.pdf.
15. Іаонін Р.В. Проблема відносності принципу поділу влади та його значення для удосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 86-89.
16. Іванів І. Теоретико-прикладне осмислення ролі судової влади на сучасному етапі державотворення. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 2. С. 306–311. URL: <http://journalapp.uzhnu.edu.ua/article/view/261910/258294>
17. Камінська О., Федорченко О., Алексеєнко А. Діалектичний зв'язок глави держави з парламентом у механізмі стримувань і противаг в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. №1 (37). С. 55-59.
18. Ківалов С. В. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади в Україні: історія, теорія, перспективи / С. В. Ківалов, І. К. Залюбовська. Одеса : Юрид. література, 2004. 150 с.

19. Козар Ю., Гаріфуллін М. Парламентський контроль у системі державного управління в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 51-57.
20. Козинець О., Пророченко В. Становлення та розвиток теорії поділу влади в історії світової політико-правової думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С.165-169.
21. Колисенко А. Функціональна характеристика інституту контрасигнування. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. Квітень. С.51-57.
22. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ : Ін Юре, 2002. 544 с.
23. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
24. Коняченко А.М. Поділ влади на три гілки: історико-правовий аспект. *Права людини в сучасних умовах розбудови громадянського суспільства в Україні: До тижня права і дня Загальної декларації прав людини*: зб. наук. праць за матер. круглого столу, Київ, 11 грудня 2020 р./ редкол.: І.А. Грицяк, С.В. Бобровник, С.О. Мосьондз, А.Ю. Нашинець-Наумова, Т.О. Дідич, А.П. Чернега. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. С. 275-278.
25. Кравцова З. С. Концептуальні підходи до системи принципів здійснення державної влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №4. С. 24-28.
26. Кравцова З.С. Принципи здійснення державної влади: аксіологічні та онтологічні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 70-74.
27. Кузуб О.О., Павшук К.О. Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції та його роль в механізмі реалізації і захисту

конституційних прав та свобод людини й громадянина. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 78-87.

28. Манько О. Принципи поділу державної влади в умовах президентської, парламентської та змішаної форми державного правління. *Університетські наукові записки*. 2009. № 2. С. 406-411.

29. Марченко М. Право вето глави держави: засіб захисту конституційного ладу. *Норми права: соціологічні та філософські проблеми конституційної реформи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15 лист. 2015. м. Київ. Соціологія права*. 2015. №3-4 (14-15). С. 456-458.

30. Москальчук Ю.Г. Система стримувань і противаг як ефективний засіб досягнення взаємодії у роботі органів законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. №16 с. 19-23.

31. Олійник Ю.В. Концепція моделі системи стримувань і противаг у політико-правових вченнях Джона Локка. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 79: частина 1. С. 89-95.

32. Орзіх М. Президентська республіка — різновид республіканської форми правління. *Право України*. 2009. № 10. С.72-77.

33. Погорелова З.О. Нормотворча діяльність Президента України як правова форма реалізації нормотворчих повноважень. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 1. С. 24-30.

34. Подковенко Т. Концепція лібералізму Джона Локка. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1 (29). С. 12-17.

35. Президентське вето в сучасних демократичних системах. Аналітична записка. URL.: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/prezidentske-veto-v-suchasnikh-demokraticnikh-sistemakh-analitichna-zapiska>.

36. Прилуцький С. Конституційний Суд України та його інституційна (не) визначеність: актуальні проблеми вітчизняного державотворення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 1(120). С. 60-64.

37. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України № 742-VII від 21 лютого 2014 року. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text>

38. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15#Text>.

39. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон України від 10 вересня 2019 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text>.

40. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2014 р. No 1420--VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card>

41. Протасова В.Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2008. 20 с.

42. Проць О.Є. Судова влада у системі поділу влад: підходи до розуміння. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2023. Том 34 (73). № 6. С.1- 6.

43. Процьок І. Поділ державної влади як основоположний принцип правової соціальної держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 4 (45). С. 28-35.

44. Процьок І.В. Поділ державної влади: сутність та зміст. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 15. Том1. С. 8-12.

45. Процьок І.В. Поділ та єдність державної влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. Вип. 14. С. 70-76.

46. Пушкар С. І. Посилення законотворчої спроможності Вищої ради правосуддя та Верховного Суду—шлях до підвищення якості законотворчості. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття*. 2021. С. 132-135.

47. Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1861-17/find?text=%ED%E5%E2%B3%E4%EA%EB%E0%E4%ED>.

48. Ремєскова Ю.О. Роль суду в системі стримувань та противаг. *Теорія і практика правознавства*. 2011. №1. С. 45–59.

49. Рішення Конституційного Суду України від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України). URL.: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/38-podil-vlady-na-zakonodavchu-vykonavchu-sudovu>.

50. Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-рп/2019 у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів». URL.: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_p_2019.pdf.

51. Рішення Конституційного Суду України від 27 квітня 2000 року № 7-рп/2000 у справі за конституційним поданням України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасове виконання обов’язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України» (справа про тимчасове виконання

обов'язків посадових осіб). URL.: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/38-podil-vlady-na-zakonodavchu-vykonavchu-sudovu>.

52. Рішення Конституційного Суду України від 8 липня 2016 року № 5-рп/2016 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення пункту 11 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік». URL.: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/38-podil-vlady-na-zakonodavchu-vykonavchu-sudovu>.

53. Романчук К., Чукаєва В. Інститут імпідменту Президента України та проблеми його реалізації. *UNIVERSUM*. 2025. № 20, С. 151–156. URL.: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1914>.

54. Савчин М. «CARELESS WHISPER»¹ Конституційного Суду України та конституційні цілі. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 72-89.

55. Савчин М. Конституційна юстиція в умовах сучасної трансформації права. *Право України*. 2022. № 1. С. 39-80.

56. Саламаха Т. В. Види парламентського контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 19—20. С. 166-172.

57. Северінова О. Б. Роль судової влади у правовій державі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 16-20.

58. Система стримувань і противаг у територіальній організації влади в Україні: проблеми та перспективи розвитку. URL.: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/sistema-strimuvan-i-protivag-u-teritorialniy-organizacii-vladi-v-ukraini>

59. Скрипник Ю. Імпідмент: вдосконалення механізму застосування в Україні крізь призму зарубіжного досвіду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 118–122.

60. Совгиря О. В. Парламентська відповідальність Кабінету Міністрів України: теоретичні та практичні аспекти. *Адвокат*. 2012. № 12. С. 28-35.
61. Судова влада: Монографія За загальною редакцією професора І. Є. Марочкіна. Х.: Право, 2015. 792 с.
62. Терлецький Д.С., Батан Ю.Д., Запорожець В.І. Конституційна юстиція. Одеса, 2021. 154 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.14399>.
63. Тертишник В. Верховенство права і закону. *Право України*. 2010. № 6. С. 87-92.
64. У справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України): Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2010 від 30 вересня 2010 року. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>.
65. Фрицький Ю. О. Система стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні. *Юридичний вісник*. 2013. № 4. С. 17–22.
66. Чепульченко Т.О., Чаленко Х.М. Загальна характеристика системи стримувань і противаг і її значення для ефективної реалізації поділу державної влади в Україні та державах світу. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 39-44.
67. Чорна С. З. Правозахисна функція судової влади в умовах конституційної реформи в сучасній Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національний авіаційний університет. Київ, 2021. 245 с.
68. Шаптала Н. К., Задорожня Г .В. Конституційне право України : навч. посіб. Дніпропетровськ : Лізунов-Прес, 2012. 472 с.

69. Шатіло В. А. Принципи діяльності державної влади і методи їх здійснення. *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2014. № 1(99). С. 66–70.
70. Шляхтун П.П., Войчук А.Ю. Інститут контрасигнатури в системі стримувань і противаг. *Регіональні студії*. 2025. № 41. С. 95-100.
71. Шляхтун П.П., Войчук А.Ю. Конституційний суд як елемент системи стримувань і противаг. *Науковий журнал «Політикус»*. 2025. Випуск 1. С. 113–118.
72. Юріков О. О. Український парламент на захисті прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу : матеріали Всеукр. кругл. столу (Київ, 23 листоп. 2022 р.)*. Київ, 2022. С. 139–140.
73. Янева С.А. Історично-правова генеза принципу поділу влади. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів, присвяченої Міжнародному дню студента (14-18 листопада 2022 р.). С.419.